A photograph of three women standing in front of a stone wall. The woman on the left and right are wearing blue patterned kimonos and white tabi shoes, waving with their right hands. The woman in the center is wearing a black dress and black shoes, also waving with her right hand. They are all holding a long pink banner. The banner has large red Japanese characters and a logo. The background is a grey stone wall with a white door frame on the right.

心よりお待ちしております

伝承千年の宿

能勢

4 SAYONARA

Inhoud

Inleiding	Gerrit Smienk	De voorreis
De Voorreis	Anne Lot Haag en Johan Schepers	Vertrek vanuit Schiphol
Dag 1	Gerrit Smienk	Aankomst op Kansai Airport
Dag 2	Cees Brandjes	Bezoek aan Kobe en het eiland Awai
Dag 3	Marina Roosebeek	Bezoek aan Nara - Orde en Chaos
Dag 4	Franciska Benthem	Bezoek aan Osaka
Dag 5	Joost de Haan	Bezoek aan de keizerlijke villa Shugakuin, Kyoto
Dag 6	Jet Christiaanse en Paul de Vroom	Fietsen in Kyoto
Dag 7	Natascha Drabbe	Bezoek aan projecten van Kazuyo Sejima, Gifu
Dag 8	Peter Vermeulen	Bezoek aan de mediatheek van Ito, Sendai
Dag 9	Marcia Mulder	Reis naar Tokyo, bezoek musea Ueno Park
Dag 10	Jan Bakers	Bezoek aan de Vismarkt
	Vera Yanovstchinsky	Bezoek aan Roppongi Hills, Tokyo
	Ton van Namen	Tokyo hoofdwegen met infrastructurele pleinen
	René van Veen	Bezoek aan Klein Dytham en de Super de Luxe club
Dag 11	Friso Broeksma	Tange, Maki, Shinohara, Yoshida, Tsukamoto
Dag 12	Anouk Vermeulen en George Polman	Bezoek aan Omotesando
	Joke Vos	Collage
	Anja Stokkers	Losse observaties
	Natascha Drabbe	Sankeien Garden
	Gerrit Smienk	Bezoek aan Sekisui
	Mieke Oostra	Bezoek aan Yokohama
Dag 13	Henk Spreeuwenberg	Yasukuni
	Marijke Bouman	Wellust
	Jurriaan van Stigt	Japan, eten (en koffie)
	Marianne Loof	Indrukken van een A&A meeloopster
	Bronia Davidson - Rosenblatt	Wij of Zij
Dag 14	Hans Davidson	Met AetA in Japan
Impressie	Henk Döll	Impressies
Nawoord	Marlies Rohmer	
Colofon	Hans van Heeswijk	

AetA in het Chikatsu-Asuka Historical Museum van Tadao Ando, foto Cees Brandjes

Inleiding

Gerrit Smienk

Wie zei ook alweer dat architecten monomane freaks zijn? Er blijken dichters, literatoren, kookliefhebbers, vogelaars, zeemeerminnen en potentiële buddhisten tussen te zitten. Maar een ding hebben ze wel gemeen en dat is dat ze zich met overgave storten op de opgave die ze tegenkomen of die ze aangereikt wordt en dat ze onvervaard hun fascinaties de vrije loop geven.

Het blijkt een gouden formule te zijn geweest om de reisgenoten uit te dagen een stukje van de eigen reis sterk uitvergroot te beschrijven en te verbeelden.

Er zijn onvermoede dwarsverbanden gelegd, bijvoorbeeld tussen het Japanse opvoedingssysteem en de manier waarop de Japanse cultuur met bomen en planten c.q. de natuur omgaat en zo zijn er voortdurend wisselwerkingen te bespeuren tussen het kijken en de perceptie door ons vanuit een andere wereld. Wij mochten zelfs ergens op reis een tientallen meters hoge Madonna aanschouwen met het kindeke Buddha op schoot.

Alleen al het doorlezen van de bijdragen was voor ons een feest. Zoveel inzet, zoveel fascinatie en zoveel verschillende invalshoeken op het fenomeen Japan!
Behalve dat we hopen met dit boekje deel 4 de onvergetelijke momenten weer opnieuw te beleven is het ook een terughalen van de reis die onverbidde al weer tot de herinnering behoort en die blijkt voor iedereen totaal anders te zijn geweest.

Het is ook een boek van reflectie geworden voor de vrienden die met gemengde gevoelens voet aan de grond hebben gezet in Japan, het land van de voormalige overheersers. Dat ze het hebben aangedurfd om ook daarvan verslag te leggen maakt dit boekje tot een uitzonderlijk document.

Wij komen elkaar allemaal hopelijk weer tegen in de professie of in vriendenkringen maar het zal nooit meer hetzelfde zijn. Het raadsel Japan zal ons blijvend bezighouden. Over de Architectuur(a) zullen we blijven twisten maar de vonk van de Amicitia is overgeslagen op onze ervaring van deze reis. Sayonara!

Foto Cees Brandjes

De voorreis - woensdag 5 april tot en met vrijdag 7 april

Johan Schepers en Anne-Lot Haag

Op de nieuwjaarsreceptie vroeg Cees Brandjes ons bij het weggaan of we niet bereid waren de Japan excursie voor te reizen. Gezien de korte tijdsspanne en onze eigen bezigheden leek ons dat vrijwel ondoenlijk. Maar na enig overleg bleek het met name te gaan om Kyoto en Nara (Kobe viel vlak voor ons vertrek af) en vooral om te checken of de geplande (fiets)tijden haalbaar waren. Zo gingen wij enkele dagen eerder en hadden telefonisch contact over onze bevindingen, zoals de veel tijd vergende fietstocht naar de Mostempel aan de westkant van de stad, terwijl de meeste tempels aan de oostkant liggen. Ook stonden we een keer een half uur te wachten bij de fietsverhuur omdat een groep van vijftien Fransen fietsen gereserveerd had. Omdat de zaak pas om 9.00 uur openging (eerder, kregen wij te horen, was niet mogelijk), voorzagen we met onze groep van 35 toch enige problemen. Maar dat is keurig opgelost door Tozai Travel. Zo begaven wij ons dus fietsend door Kyoto en één dag wandelend door Nara.

Ondanks de regenbuien genoten we. De kersenbloesem was op zijn mooist. Zoals we tien jaar eerder ook al hadden ondervonden trekken dan alle Japanners er op uit. Er moeten in de loop der tijd miljoenen bloesemfoto's gemaakt zijn. Woensdag verkenden we de westkant van de Kyoto, donderdag de oostkant, vrijdag reserveerden we voor Nara. Die dag begonnen we met de Fushimi Inari Shrine en liepen tot aan het meerje. Deze oranje poortenrijen moeten een inspiratiebron voor Christo geweest zijn. Terug in het tempelcomplex was er een muziekdienst aan de gang, vermoedelijk gevraagd en betaald door de man die, met een plastic boodschappentas, opzij van het podium zat. Drie vrouwen en een man, allemaal in prachtige Japanse kleding bespeelden

een snaarinstrument, een trom, een houten blok, een houder met koperen belletjes en een fluit. Als de dienst afgelopen is staat de man met plastic tas op en loopt weg. Wij zoeken ons een weg naar het noorden. Gunnen onszelf nu geen tijd voor een bezoek aan de Tofukuji tempel, met zijn Zentuin en overdekte houten brug die de tempelcomplexen aan weerszijden van het ravijn verbindt. We fietsen richting Kiomizodera tempel die op zijn hoge houten constructie tegen de bergwand staat. Al ver voor het tempelcomplex is er bijna geen doorkomen aan. Mensenmassa's en bussen persen zich door de steile straatjes omhoog, voornamelijk Japanners. Tussen het publiek door lopen in traditionele kleding gestoken groepjes dames met wit gepoederde gezichten, waaromheen vele fotografen hun mooiste plaatje proberen te schieten. Op het tempelterras is er uitzicht op de omringende heuvels met bloeiende bomen.

Dan verder naar het noorden. Langzaam, met de fiets aan de hand komen we over trappen en door nauwe straatjes door de mensenmassa's heen en vragen ons af hoe ver de groep op de Kyoto fietsdag zal komen als het zo tijdens de kersenvloei iedere dag is. We ontsnappen even aan de drukte in de kleine Zentuin tegenover de Kodaji tempel die zelf ook een prachtige Zentuin heeft.

Daarna kijken we uit naar één van de hoofdstraten in de hoop daar te kunnen fietsen, maar ook hier is er op de smalle trottoirs geen doorkomen aan. Pas zaterdag ontdekken we dat je, als je aan de oostkant van de stad naar het noorden toe wil, je het beste langs de Kamo rivier kunt fietsen, waar een breed wandel- en fietspad onder alle kruisingen doorloopt.

We bereiken de Ginkakuji tempel gelukkig nog een half uur voor sluitingstijd. Ook hier maakt een Zentuin deel uit van de tuin die zich voortzet tegen de berghelling. Als we op het hoogste punt zijn maakt onder ons een monnik de opstaande zandranden van de Zentuin nat met een klein giertertje. In de tuin is een vijver met grote karpers. Alles en ieder hoekje is ontworpen, zelfs de planten naast het bergbeekje lijken gecomponeerd.

Als we na tempelsluitingstijd via het Filosofenpad met bloeiende kersenvormen zuidwaarts fietsen is de ergste drukte voorbij. Helaas op de wegen richting hotel blijkt het verkeer met bussen en drommen mensen weer geheel vast te zitten. In het donker bereiken we vlak voor sluitingstijd, dus zonder boete, tegen zevenen de fietsverhuur.

A & A JAPAN	G-
TIJDSDUUR FIETSTOCHTEN	Route van RHQA hotel naar KOKEDERA*
vanaf hotel	= mos tempel
- tijdsduur afhankelijk van drukte	- vertrek vanaf hotel exact 11.30 uur (bodem ca. 1½ uur)
- aan de oostkant naar het noorden is het	- hotel linksaf via Horikawa-dori tot Gojo-dori
raadzaam langs de rivier te fietsen	(= route g) hier linksaf (d.w.z. naar het westen)
dan verzorgd je stoplichten	- Gojo-dori volgen, over de rivier tot Garage KAYZ
	direct na Garage KAYZ rechts af en
A & A gids donderdag 13-04-2006	direct weer links
A. Gion 20-25 minuten	- deze weg steeds recht door in deze route
B ¹ . Shisendo shrine / tuin	2 stoplichten, een spoorlijn, nog een stoplicht,
ca. 2 km ten N van Ginkakuji 60-70 min	ten slotte aan rechterkant water (heel smal
* B ² . Fushimi Inari ± 30 min	grachtige lange de weg) als dit ophoudt met
* C. Bamboo Forest vanaf Tenryuji tempel	de hooftroute met rechtsafslaan
ca. 30 min ten N van Kokedera	doorrijden tot stoplicht met links oude
D. Walk of filosof, start Ginkakuji tempel	boom, hier links afslaan
ca. 60 min	- deze weg doopt omhoog, blijven volgen ± 10 min
E. Senso, afspraak via Imperial household agency	tot entree Kokedera rechts (bekomen terug
(NW kant terrein Imperial Palace) ca. 25 min	met hek, links inrichting en thuishuisje)
F. Kiomizo tempel 25-30 min	
wandeling via Sumiya-zaka naar het N	fiets stallen:
aan wandeling Kodaji tempel	Een voor de entree van Kokedera is links
Kofukuji tempel ligt direct ten N van Fushimi Inari	een vrij groot parkeerterrein, hier fiets
* staat niet op fietskaart, wel op overzichtkaart	stallen dan nog circa 2 minuten
Tourist map Kyoto - Nara	doorlopen naar de entree van Kokedera

In vergelijking met Japanners:
'Nederlanders zitten gevangen in hun vrijheidsdrang'
(Cees Brandjes)

Dag 1 - zaterdag 8 april - vertrek vanuit Schiphol

Gerrit Smienk

In het vliegtuig begon het al. De kennismaking met een onvermoede wereld van vriendelijkheid en behulpzaamheid. Maar ook van andersoortigheid

Na het gebruikelijke gedoe voorafgaand aan het opstijgen, in de rij staan, handbagage in het vak, gaan zitten, gordel vastmaken, je knieën proberen een beetje ordelijk weg te stoppen om de voor je zittende niet in de rug te prikken, en het wachten op het onvermijdelijke moment dat het vliegtuig aan het eind van de opstijgbaan zou crashen maar als door een wonder toch opsteeg, hoewel akelig scherp omhoog de wolken invloog, kwam ik een beetje tot rust.

Naast mij aan het gangpad bleek een klein meneertje te zitten van duidelijk oriëntaalse oorsprong en ik nam, gezien de bestemming van het vliegtuig aan dat hij van Japanse huize was. Aan de andere kant van het gangpad zat een dame die gezien de blikken die ze met elkaar wisselend zijn reisgenote moest zijn.

Ik keek zijdelings enigszins beschroomd naar hem. Hij keek terug, glimlachte en maakte gezeten een klein buiginkje. Ik had de bijeenkomsten vooraf bijgewoond en mijn lesje goed geleerd. Ook een buiginkje en een glimlachje. Dat herhaalde zich zo een keer of vijf en toen zei het meneertje iets tegen me in een taal waar ik geen woord of is het karakter van verstond maar toch meende ik zijn opmerking volmondig te moeten beamen. We waren beiden gerustgesteld en het contact was gelegd.

Een half uurtje later toen de gordels af mochten en ik zat te lezen voelde ik zijn blik op mij gericht. Ik keek terzijde en hij maakte weer een klein buiginkje en kwam overeind, strekte zijn armpjes uit naar boven en keek mij hulpeloos aan. Ik

begreep het direct. Ik stommelde ook enigszins moeizaam overeind, schuifde naar het gangpad waar hij inmiddels plek voor mij had gemaakt en maakte de klep van het bagagevak open die naar beneden klapte en wees op een van de daarin gestouwde tassen.

Het meneertje slaakte blijde kreetjes en knikte heftig. Ik tilde de tas uit het rek en reikte hem aan. Hij gebaarde mij buigend en glimlachend dat ik weer moest gaan zitten want kennelijk vond hij dat hij al teveel van mijn hulpvaardigheid had gevraagd. De ceremonie herhaalde zich in omgekeerde volgorde. Hij opende de tas die hij op schoot had genomen, gaf aan de dame rechts van het gangpad iets wat hij eruit had gehaald, een paar wit linnen of katoenen dingetjes. De dame reikte aan een meisje achter zich een van die witte lapjes. Ze vouwden ze beiden open en bonden ze voor hun gezicht waarbij ze de lusjes die eraan bleken te zitten stevig achter hun oren bevestigden zoals je een bril met van die stalen veertjes opzet. Ik keek het tafereel met verwondering aan.

Het meneertje was nu iets vrijmoediger geworden en wees weer naar boven. Ogenblikkelijk begreep ik wat mij te doen stond. Hij stond buigend en glimlachend op ik idem en schuifde moeizaam weer naar het gangpad, nam de tas van hem aan en deponeerde hem in het bagagevak. De twee dametjes volgden het tafereel met onverholen belangstelling en giechelden hevig achter de voor hun gezicht gebonden linnen maskertjes.

Totdat de maaltijd werd rondgedeeld was het rustig. Toen ik echter het op mijn blaadje geponeerde bakje opende bleek daar een soort sushi in te zitten en nu keek ik mijn buurman enigszins hulpbehoevend aan. Uit zijn gebaren maakte ik op dat het onmogelijk was om aan een dergelijke reeds uren voorverpakte versnapering nog enige voldoening te beleven en zodoende raakten wij in een gesprek over eten. Wij hebben het gehad over de eetculturen van onze beide landen. Hij legde mij de geheimen uit van het bereiden van sushi en ik nam hem mee naar de verlokkingen van de continentale keuken. We verstonden nog steeds geen woord of is het karakter van elkaar maar er was volledige instemming.

Is het vreemd dat ik toen we eenmaal geland waren nog zo vol was van de kennismaking dat de door ene Renzo Piano uit Italië ontworpen luchthavenhal waar we werden rondgesleept na een doorwaakte nacht me niet bijster kon interesseren?

Het vertrek op Schiphol en de aankomst op Kansai Airport, foto's Hans van Heeswijk

*'We zijn net archirazzi',
(Jurriaan van Stigt over architecten die zich als paparazzi gedragen)*

Dag 2 - zondag 9 april - aankomst op Kansai airport

Cees Brandjes

Net zoals een goed ontwerp moet een koffer niet meer bevatten dan het strikt noodzakelijke. Het vraagt altijd weer om zelfbeheersing, maar het is gelukt; de kleine koffer met het formaat handbagage blijkt voldoende.

De lange rijen voor de incheckbalie kan ik overslaan, hoewel het digitale inchecken niet lukt met een groepsreis. 'Die functie zal volgende maandag functioneren', vertelt een dame in blauw mantelpakje. Werd mij dat vorig jaar ook al niet medegedeeld? Ruim om tijd arriveer ik bij het restaurant Dakota. De eerste noviteit tijdens deze excursie, een eerste bijeenkomst op Schiphol om de start in te luiden en de excursiegids te verstrekken. Langzaam druppelen de deelnemers van de excursie binnen. Het wordt al snel heel gezellig. Henk Döll neemt het woord en die prachtige handzame excursiegidsen worden uitgereikt. Niet met kopieën uit tijdschriften, maar programma, kaarten en toelichtingen op te bezoeken projecten met tekst of interviews met de architecten zelf.

De vlucht over Denemarken, Zweden en Rusland, Siberië, China en Korea boeit mij echter te veel om te lezen. De sterk verkorte nacht (we vliegen tegen de zon in), onder en boven vrij van wolken biedt een prachtig zicht op het aardoppervlak. Aardoppervlak, dat is wat je boven Siberië vliegend ervaart. Nauwelijks lichtjes te zien in dit onwaarschijnlijk dun bevolkte gebied. Ettelijke kilometers bergen, land en bevroren rivieren. De vluchtinformatie is onontbeerlijk. Ik zag Omsk liggen als een verlaten eiland van licht in een zee van donker. Over Korea vliegen we op Japan aan. Heel symbolisch is het eerste stuk land dat wij raken kunstmatig.

Vertrokken wij vanuit Amsterdam vanaf de bodem van een drooggelegd meer, in Japan landen we op een opgehoogde bodem. Een volledig kunstmatig eiland, ontworpen op de logistiek. Hier ligt direct de overeenkomst en de congruente tegenstelling tussen Japan en Nederland. Beiden dicht bevolkt en economisch succesvol door pragmatisme en handelsgeest. De één echter met te hoog land, de ander met te laag. Beiden intensief gecontroleerde sociale structuren. De één door een onwrikbaar patroon van groepsdiscipline, de ander door onvermoeibaar polderoverleg. De één enorm groot in aantal de ander enorm klein.

De eerste stappen op deze kunstmatige bodem blijken direct het eerste excursie onderdeel te zijn, Kansai airport. De centrale hal bevindt zich op de bovenste vloer van een compact gebouw van vier lagen. Het golvende dak van de hal bestaat uit een prachtig golvende staalconstructie die over een compacte orthogonale structuur gedrapeerd lijkt te zijn. Al snel wordt duidelijk dat de hoogte te gering (of de vrijstaande incheck balies te hoog) zijn. Afdalend naar beneden wordt

misprrijzend geoordeeld over de krap bemeten commerciële faciliteiten. Het blijkt een voorproef te zijn van het overwegend klein bemeten Japanse interieur. De toelichting door de speciaal voor ons aanwezig co-architect van Renzo Piano wordt door een aantal A et A leden overigens gemist, omdat telefoons bemachtigd moeten worden voor het broodnodig contact met 'de zaak'.

De bus voert ons naar Kyoto via Osaka. De snelweg lijkt probleemloos boven de grond te slingeren op een hoogte die makkelijk zes tot acht verdiepingen van een kantoorgebouw telt. We rijden langs een zich eindeloos voortzettende haven, zien onwaarschijnlijk hoge netconstructies van groen gaas die golfbanen blijken te zijn.

Enigszins gammel van de elf uur durende vlucht laten velen zich langzaam in slaap dommelen. Het is inmiddels twee uur 's nachts in Amsterdam. Dus vreemd is het niet. Maar die eindeloos voortslappende snelwegen die ons op enkele meters afstand langs heel hoge gebouwen voeren (of juist heel kleine 'deep, down, below'), fascineren te veel om slaap te krijgen. Het gezelschap wordt afgezet in het Rihga Royal Hotel met een zeer ruime hal en krap bemeten kamers. We zullen de maaltijd gezamenlijk nuttigen. Maar enkele 'die hards' lopen alvast naar het megalomane Kyoto station. Een gigantisch commercieel centrum boven op het station in een beleggers esthetiek met een veel te zwaar gedetailleerde staalconstructie en het obligate graniet op de gevel omdat dat zo duur is. Maar indrukwekkend door omvang, dat wel. Aan Gerrit Smienk wordt gevraagd om het verslag van de reis voor zijn rekening te nemen. Hij doet dat met veel verve door, volledig in lijn van iemand die zijn hele leven in het onderwijs heeft doorgebracht, huiswerk uit te delen. Nagenoeg iedereen is -al of niet met slapie- één dag verantwoordelijk voor het verslag. Deze 'Smienkmethode' verdient navolging voor de komende excursies. Gelukkig ben ik iedereen voor bij het aanmelden voor het maken van het eerste verslag.

Foto Cees Brandjes

Onze gids Moriko

通訳・通訳ガイド
通訳案内業免許 No.1093
日本観光通訳協会会員
全日本通訳案内業者連盟会員
国内旅程管理主任者

首藤 真里子

〒662-0964 兵庫県西宮市弓場町6-36
TELS/FAX 0798-22-3641
携帯電話 090-8982-0179

Foto's Natascha Drabbe

'Ons gemopper hier is niet gepast. Je hoort Japanners bij het Muider slot ook niet klagen' (George Polman)

Foto Marina Roosebeek

Dag 3 - maandag 10 april - bezoek aan Kobe en het eiland Awai

Marina Roosebeek

Stipt op tijd om 8 uur 's morgens vertrekt de bus. Mrs Moriko en Mr Kawai, die in 1994 in Nederland gewerkt heeft bij Takenaka Architecten, zijn onze gidsen.

In de bus rent Hans van Heeswijk heen en weer om ieders mobiele nummer in zijn telefoon te programmeren en nemen Marlies en Marianne de rechtspositie van de vrouw in Japan en Nederland door.

De eerste stop is het Urban Planning Bureau van Kobe City. We worden ontvangen door vijf mannen in donkere pakken met stropdassen. Het A et A gezelschap heeft zich de opmerking over de "dresscode" aangetrokken. Er zijn veel zwarte pakken te zien, maar de Japanners winnen het in hun donkere werkkleding. Wij krijgen een presentatie met een perfect Engels sprekende gids.

De ontwikkeling van Kobe is altijd hand in hand gegaan met die van de haven. Er zijn veel maritieme industrieën, zoals scheepsbouw en staalindustrie. De productie van meubels en confectie behoren ook tot belangrijke industrieën, daarbij is Kobe een centrum voor internationale mode en toerisme geworden. De stad telt nu 1.52 miljoen inwoners evenveel als voor de aardbeving in 1995. Bij de ramp op 17 januari 1995 werd ook het stadhuis waar we nu zijn gedeeltelijk verwoest. Er worden beelden getoond van opengescheurde wegen en de brandende stad. Twee dagen na de beving werd er een kaart gemaakt waarop de schade in kaart werd gebracht.

Twee maanden later lag er een 'post-quake reconstruction plan', dat op 17 maart 1995 werd goedgekeurd. Een golf van cijfers wordt over ons heen gestort, waaronder de landontwikkelingsprojecten, de restauratie van commerciële gebieden, het attractieve waterfront en de in zee gebouwde luchthaven. Het één nog positiever dan het ander tuimelt over ons heen. Onze vragen over de extreem snelle planvorming, eigendom van particulieren (bewoners), die waarschijnlijk onder druk van de omstandigheden hun land hebben afgestaan en over de financiering van de projecten maken dat de heren achter de

tafel wat ongemakkelijk op hun stoel heen en weer schuiven. Op Japanse wijze zijn wij voorgelicht en we hebben de indruk, zoniet voorgelogen te zijn dan toch op zijn minst eenzijdig te zijn voorgelicht. Maar het is vandaag Ando dag en dat moet veel goedmaken.

Het eerste Ando project gaat 'to the light from the window' aan ons voorbij. Het Hyogo Prefectural Museum of Art is op maandag gesloten en gaat op die manier ook aan ons voorbij. In de regen kunnen we wel genieten van het Rokko housing complex. Aan de voet tegen de helling van de berg Rokko ligt dit appartementencomplex, dat met z'n geometrische vormen een prachtige relatie aangaat met de omliggende natuur. Ando zelf bezit hier een appartement. De gemiddelde prijs voor een appartement is 200 miljoen yen (ongeveer 1,4 miljoen euro). We vervolgen onze weg naar de kapel bij de top van de berg Rokko die in een waas van nevel is gehuld. De toegang tot de kapel via de galerij met een vierkante doorsnede is een onwaarschijnlijke ervaring van licht donker, beton en natuur. De Japanse lunch was voortreffelijk en de gespreksthema's spannend (architect & echtscheiding, van de opdrachtgevers wel te verstaan, en wordt de opdrachtgever wel eens verliefd op de architect?)

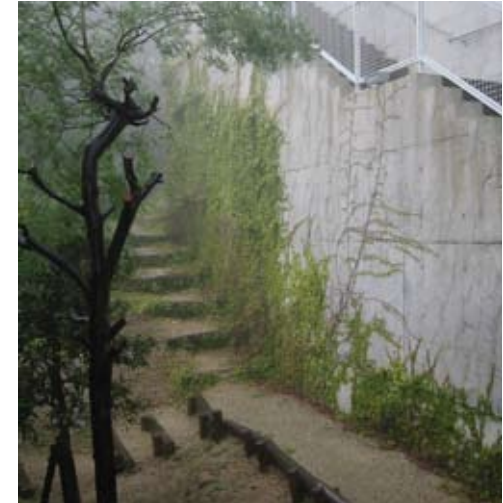
Het Toto Seminariehuis op het Awai-eiland; hier had Ando de vrije hand in de keuze van de locatie en het programma. Het huis ligt 100 meter boven de zeespiegel en is op de zee gericht. Het bewegen door het huis van boven naar beneden, van buiten naar binnen, inzoomen en uitzoomen is genieten. Het gaat om de beleving. Architectuur wordt natuur en vice versa. Bijna vertrekken we na deze beleving zonder Vera. Haar twee oppasmensen hebben niet goed opgepast. Komt dit nog goed?

De mistige regen houdt aan als we negen minuten voor sluitingstijd bij de watertempel aankomen. Weer die beleving van een Ando gebouw. Een nieuwe boeddhistische tempel, waarbij het benaderen van een gebouw langs een gebogen wand, door een trap in een ovale vijver en ondergronds de op een vierkant gebaseerde tempel. Kijken, voelen, de maat nemen, fotograferen en vooral dus beleven dat is het.

Awai Yumebutai, congresgebouw het laatste Ando project van vandaag. De rondleidster gidst ons behendig naar een nabijgelegen hotelkamer, van waaruit we op de achtste verdieping op een balkon foto's kunnen maken van de tuinen van het complex.

Het wordt al donker als we in de bus stappen, uitgezwaaid zoals gebruikelijk door de gids.

Gids Moriko spreekt ons op dwingende wijze toe: 'You are tired, please sleep'. Voor zover mogelijk voldoen wij aan haar wens.

Rokko Housing complex Ando, Galerij van de kapel op de berg Rokko van Ando, Tot Seminarie huis Ando. Foto's Marina Roosebeek.

Architectuur/natuur, watertempel Ando, congresgebouw Ando. Foto's Marina Roosebeek.

Dag 4 - dinsdag 11 april - bezoek aan Nara - Orde en chaos

Francisca Benthem

Vandaag, dinsdag 11 april, met de trein naar Nara. Het eerste architectonische bezoek is het *Nara City Museum of Photography* van Kisho Kurokawa uit 1992. Het gebouw is een soort paviljoen met een schuin dak, veel glas en natuurlijk water. Komt het door de prachtige ontroerende architectuur van Tadao Ando die we de afgelopen dagen hebben gezien? In ieder geval roept dit gebouw geen emotie op. Het gebouw is niet vanzelfsprekend, niet echt spannend; de gemaakte keuzes van de architect zijn - voor mij in ieder geval - niet duidelijk. Het is een beetje een mix van alles. Maar er was wel hele lekkere koffie.

Tijd om te lunchen. Van Joane, onze Japanse gids hadden we een exclusief adresje opgekregen. We zitten net, de al dan niet gestreepte kousenvoeten heerlijk op de kachel onder de tafel, komt een tweede Aeta-groep binnen. Weg exclusieve sfeer. Wel weer heerlijk gegeten. We worden steeds handiger met de stokjes. We kunnen wel stellen dat we culinair alles uit Nara gehaald hebben. Dat dan weer wel.

's Middags bekijken we onder andere nog een Japanse tuin. In de Japanse tuin draait het om de beheersing van de natuur, om harmonie, om sferen. Controle en conditionering speelt sowieso een grote rol in de hele Japanse maatschappij. De Japanse tuin is veel meer vergeestlijkt dan de Engelse tuin. De Engelse tuin is een verwijzing naar het landschap, de natuur. In een Japanse tuin heeft alles een symbolische functie. Zo stelt water, net als in de christelijke cultuur, de levensstroom voor. Stenen symboliseren de obstakels die een mens op zijn levensweg tegenkomt. Het theehuis is onlosmakelijk verbonden met de Japanse tuin. De theeceremonie is bedoeld om de deugden van fijngevoeligheid, bescheidenheid en beleefdheid aan te leren. Ik herinner me een niet geheel geslaagde Japanse theeceremonie. Maar dat was een andere dag.

Aan het eind van deze dag wandelen we door een bos, een woud van grafzerken tussen de bomen. Naarmate we dichterbij de tempel komen staan ze dichterbij elkaar. Een prachtig gezicht. Dicht bij de tempel is natuurlijk de beste plek. Voor de geest natuurlijk. Het lichaam is moe. We lopen de laatste kilometers naar het station. Onderweg zien we een chaotische, rommelige invulling van de openbare ruimte met heel veel lelijke architectuur. Want dat is ook Japan.

16 Dan in de stromende regen Nara verkennen. We zien natuurlijk de herten. Volgens de boekjes worden ze beschouwd als goddelijke boodschappers. Maar ze zagen er niet echt goddelijk uit, eerder wat mottig en viezig en ze hadden een wel zeer aardse hang naar voedsel. We bewonderen de tempels en de kolossale houten Buddhabeelden, waarvan het hoofd er al een paar keer afgevallen schijnt te zijn. Daar doen ze niet moeilijk over in Japan. Dat wordt er gewoon weer opgezet en opgelapt. Alles lijkt eeuwenoud maar is vaak niet ouder dan twintig jaar. Het gaat er meer om wat zo'n tempel of beeld vertegenwoordigt.

Wat eigenlijk, in mijn ogen veel interessanter was, was de gewone architectuur. Bij Ando ervoeren we al eerder dat je een bepaalde - door de architectuur geconditioneerde - weg moet afleggen voordat je een gebouw binnengaat. Er wordt een soort overgangsgebied met een aparte sfeer gecreëerd tussen buiten en binnen. Niet alleen bij Ando maar ook bij de gewone huizen zag je dat die sfeer werd opgeroepen door middel van stenen, muurtjes en poortjes.

Foto's Francisca Benthem

'Je raakt hier overgeësthetiseerd' (Peter Vermeulen)

17

AetA bewondert een zentuin
AetA in de klas in Kobe,
Japan aan de trekkast in een Pachinko
foto's Hans van Heeswijk

Dag 5 - woensdag 12 april - bezoek aan Osaka

Joost de Haan

Wooncomplex Next 21 (Shoya Uchida)

Deze dag begint met een vrolijke samenzang. Vera is jarig en wordt in het zonnetje gezet.

De bus brengt ons naar Osaka waar we worden ontvangen in het zaaltje van het Next 21 project met de kortste lezing van de excursie. Het gebouw is een experiment van het gasbedrijf en zit volgepropt met apparatuur voor warmteopwekking- en terugwinning, waterzuivering, zonne-energie, etcetera. De machinekamer lijkt groot genoeg om een oceaanstomer te laten functioneren. Door het maken van buitenstraten, zit- en speelplekken en een dakterras met grote bomen in een aardepakket van 60 cm wordt de sociale interactie tussen de bewoners nagestreefd. Hoe dit werkt rond de fraaie binnenhof valt moeilijk te zien omdat het merendeel van de woningen voor de personeelsleden van het gasbedrijf leeg staat. De vormgeving van het gebouw is nogal druk en zou in kwaliteit hebben gewonnen met iets meer terughoudendheid van de architect.

Namba Parks (John Jurdy)

Op verschillende plaatsen in Japan heeft Jurdy zijn verbluffende kunsten op het gebied van het heilige consumeren mogen etaleren. Dit project is voor zijn doen rustig vormgegeven en is bijzonder omdat het een stedelijk park toevoegt aan een druk deel van Osaka. Het park bevindt zich op het dak van het enorme winkel- en vermaakcentrum en loopt op van straatniveau tot de achtste verdieping.

GS office (Shigeru Ban)

Ons hele gezelschap stelt zich op in het smalle straatje tegenover het prachtige, transparante gebouw van Ban. De voorbijgangers kijken met verbazing naar de horde gretig fotograferende westerlingen en schieten in de giechellach. De koning van het karton heeft het in dit project voor het eerst voor elkaar gekregen om een houtproduct als brandwerende afwerking goedgekeurd te krijgen; de samengestelde stalen liggers die een vrije overspanning van 22 meter mogelijk maken, zijn afgewerkt met houtvezelplaat. Het enthousiasme van de groep is zo groot dat een paar leden in de lift stappen naar boven en daarmee de scherpe Japanse grens tussen openbaar en privé overschrijden. Woede van de bewoners is hun deel en AetA moet zich ijlings uit de voeten maken.

Galleria Akka (Tadao Ando)

Wandelend door het centrum van Osaka bekijken we ondermeer dit kleine winkelcentrum van Ando. Ruimtelijk heel interessant, maar je ziet dat Ando moeite heeft met commerciële programma's van eisen en kleine locaties. Op zijn best is hij toch in de natuur met een programma dat hij min of meer zelf heeft mogen verzinnen. Onderweg krijgt Vera een minihondje

uit de hondenwinkel aangeboden. Je bent jarig of je bent het niet. Vera in dit geval even niet. De sublieme organisatoren van deze excursie (vandaag is Juriaan van Stigt onze leider en hij groeit met de minuut in zijn rol) zorgen niet alleen voor geestelijk voer; we lunchen weer fantastisch, gezeten op de grond in een traditioneel restaurant.

Chikatsu-Asuka Historical Museum (Tadao Ando)

Kijk dat bedoel ik nou. Ando ten voeten uit. In het landschap ligt een berg van traptreden met een mysterieuze toren er boven op. Natuurlijk moet je eerst via een andere wereld en langs een betonnen muur lopen voordat je de ingang bereikt. Het museum is gewijd aan grafheuvels en hun inhoud en Ando geeft je het gevoel dat je zelf in een grafheuvel bent binnengekomen. De groepsfoto van deze reis wordt voordat we vertrekken genomen op de trappen met uitzicht op het landschap en de waterbassins.

Sayamaike historical Museum (alweer van Tadao Ando)

Een nog imposantere belevingswereld naar de ingang heeft Ando gemaakt bij dit museum dat gelegen is onder aan de dijk naast het oudste irrigatiemeer van Japan (7e eeuw) Vanaf het verstilde dakhniveau met twee grafisch sterk ogende bouw-blokken loop je langs en onder een muur van oorverdovend vallend water naar een betrekkelijk stille, cilindervormige binnenplaats van waar uit je het gebouw binnengaat. Binnen is een complete dijk op ware grote nagebouwd.

Umeda sky building (Hiroshi Hara)

Het was een goed idee om wat in het programma te schuiven zodat we met zijn allen op het observatieplatform, genietend van de weergalozige vergezichten, de zon over Osaka zien ondergaan. Op de terugweg nemen we afscheid van Mr. Kawai .van Takenaka die twee van zijn schaarse vakantiedagen had opgeofferd om onze gids te zijn.

Centrum Osaka,
kast Toto Seminariehuus, Tadao Ando
foto's Hans van Heeswijk

'Iedereen moet in de kast passen, behalve Ando'
(Jurriaan van Stigt)

(zie foto op de rechter bladzijde)

Dag 6 - donderdag 13 april - bezoek aan de keizerlijke villa Shugakuin, Kyoto

Jet Christiaanse en Paul de Vroom

Een keizerlijke villa bezoek je niet zomaar. Er moet eerst toestemming worden gevraagd aan de keizer, in dit geval vertegenwoordigd door het 'application office' van de keizerlijke hofhouding in het centrum van Kyoto. Daar dien je je gewapend met paspoort te vervoegen en kun je toestemming krijgen voor een bezoek aan een van de keizerlijke verblijven in Kyoto, mits je boven de 18 bent en de groep niet groter is dan 4 personen. Een kaart vol stempels en de tijd waarop je verwacht wordt is de beloning.

De keizerlijke familie verwacht dat iedereen stipt op tijd verschijnt, dus krijg je een foldertje mee met op de minuut alle reistijden vanaf naburige bus- en treinstations en met de taxi vanaf het keizerlijk paleis. Onze vraag hoelang de tocht zou duren per fiets werd met verbijstering en schouderophalen beantwoord.

Een aangename fietstocht langs de met bloeiende kersenbomen getooide rivieroever bracht ons bij de toegangspoort van de villa, die midden in een woonwijk ligt. Na de paspoortcontrole betreed je echter een wereld die voor je gevoel helemaal buiten de stad ligt. In de wachtruimte volgt de volledige rondleiding op video, zodat je vast weet wat je te wachten staat en wat de spelregels zijn. Als je Japans spreekt tenminste. De groep (zo'n 25 mensen) bestond voornamelijk uit Japanners, met een paar buitenlandse toeristen als exotisch element. Nadat hij ons gepaste tijd had laten wachten, werden we begroet door de gids die zich, als lid van de keizerlijke hofhouding, ver boven ons toeristenrapaille verheven voelde. De voornamelijk oudere Japanse toeristen hielden dan ook niet op voor hem te buigen na iedere uitleg die hij met luide stem en uiteraard in het Japans ten beste gaf. Achter de groep veegde een assistent, duidelijk bescheidener van karakter, de dralende mensen bijeen.

De feiten. Het complex werd gebouwd door de 'gepensioneerde' keizer Gomizuno-O tussen 1655 en 1659. Het beslaat 545 hectare en bestaat uit drie villas die op verschillende hoogtes liggen, de lower villa, de middle villa en de upper villa. Deze bestaan op hun beurt weer uit verschillende gebouwen in een prachtig aangelegde tuin (afb 1). De paviljoens en theehuizen

waaruit de villas bestaan zijn eenvoudige gebouwen van 1 laag met de karakteristieke schuifwanden, tatami maten op de vloer en fraai beschilderde panelen (afb 2 + 3). De drie villas zijn van elkaar geïsoleerd door tussenliggende landbouwgronden en met elkaar verbonden door lange lanen met lage dennebomen. De akkers en rijstvelden worden nog steeds verbouwd.

De upper villa is gelegen rond een meer, dat is ontstaan door een dam te leggen in een bergriivertje (afb 4). De twee eilanden zijn te bereiken door een houten brug, een aarden brug en een stenen paviljoen-brug (afb 5 en 6). Op een van de eilanden bevindt zich het Kyusui-tei theehuis (afb 7). Op een heuvel boven het meer ligt het Rinun-tei theehuis van waaruit je een adembenemend uitzicht hebt over het meer en de bergen.

De middle villa is gebouwd voor Gomizuno's achtste dochter prinses Mitsuko, die na de dood van haar vader non werd. Het Kyaku-den paviljoen (afb 1 + 3) was onderdeel van het Nyoin Paleis in Kyoto en is in 1682 naar zijn huidige plek verplaatst. De middle villa werd toen een boeddhistische tempel, maar kwam in 1884 weer in handen van de keizerlijke hofhouding en maakt sindsdien weer deel uit van Shugakuin. In het Jugetsukan paviljoen (afb 2) van de lower villa rustte de keizer eerst uit voordat hij de tocht naar de upper villa ondernam. Het heeft een verhoogd podium van 3 tatami maten voor de keizer in de ichi-no-ma, de eerste kamer.

Het meest indrukwekkende aan dit complex is de landschappelijke schoonheid. Het ligt aan de voet van de Higashiyama bergketen en heeft een prachtig uitzicht op de berg Hiei en de verder gelegen bergen. Er zit enorm veel diepte in het landschap doordat er grote aandacht is besteed aan het harmonisch samengaan van de aangelegde tuinen en de panoramische uitzichten. Dit samengaan van het natuurlijke met het aangelegde landschap heet 'shakkei' en in Shugakein wordt gebruik gemaakt van meerdere lagen 'shakkei' waardoor er een enorme rijkheid van steeds wisselende panorama's ontstaat (afb 4 + 5 + 7).

afb 0, foto Cees brandjes

afb 1, foto Paul de Vroom en Jet Christiaanse

afb 2, idem

afb 3, idem

afb 4, idem

afb 5, idem

afb 6, idem

afb 7, idem

Dag 6 - donderdag 13 april - fietsen in Kyoto

Natascha Drabbe

Met het clubje Cees, Hans, Gerrit en Vera, Ton en Marlies op mooie nieuwe fietsjes, maar met véél te lage zadels van tempel naar tempel door laantjes met heilige kersenbloesems die op het hoogtepunt zijn van hun bloei. Kyoto blijkt behoorlijk heuvelachtig. Met de tong op de schoenen beklimmen we een berg en eenmaal boven rijst de twijfel of we wel goed gaan. Het vooruitzicht helemaal terug te moeten en dan weer ergens anders omhoog, maakt niet blij. En dan gaat er iets mis. Twee van ons vragen de weg naar de Kiyomizudera Tempel en krijgen ieder andere aanwijzingen. Per ongeluk splitsen Ton en Hans zich dan af en rijden de berg weer af. Wij, de rest (door hen nu waarschijnlijk als afvalligen beschouwd) denken ze snel weer terug te vinden door een stuk af te steken en trotseren daarom trappenvluchten om maar snel weer bij elkaar te komen. Met hulp van veel mobiel verkeer herenigen we ons uiteindelijk aan de voet van de Tempel. Tijdens een steile afdaling later die dag suisen we voorbij een winkeltje waar de geur van vers brood ons tegemoet komt. Na een week miso en rauwe vis als ontbijt raken we daar danig van in vervoering. Maar we gaan zo hard dat het moment voor actie al weer lang achter ons ligt. Als dan onderaan de heuvel op de hoek van de Nishioji-dori een Franse bakker blijkt te zitten loopt het water ons zo in de mond dat Vera resoluut naar binnen stapt en een keur aan verse broodjes inslaat. Als een stel wilde beesten vallen we aan op onze buit. Aan het eind van de tocht splitst Hans -weer- af. Nu om zijn jas, die hij de avond ervoor in het restaurant heeft laten liggen, op te gaan halen. Hetzelfde restaurant heeft de camera, die Gerrit er had laten liggen, dezelfde avond nog in het hotel laten bezorgen. Voldaan strijken we neer in de lounge, nippend aan onze welverdiende alcoholische drankjes. Een uur later komt Hans ook terug, maar zonder jas. Het restaurant heeft hij toch niet kunnen vinden en de jas hebben we maar met een taxi laten bezorgen. Deze avond genieten we voor het eerst weer van een Westers maal en wijn in het gedateerd 'futuristisch' draaiende panorama-restaurant op de hoogste verdieping van ons hotel Rihga Royal.

Foto's Natascha Drabbe

Dag 7 - vrijdag 14 april - bezoek aan projecten van Kazuyo Sejima, Gifu

Peter Vermeulen

De studio voor de International Academy of Media Arts and Sciences ligt prachtig half verzonken op het campusterrein. Met een trefzekere strategische aanpak zijn de diverse functies in een gezoneerde ordening onder het gekromde dak gerangschikt. Verhoudingen en daglichttoetreding zijn van hoge kwaliteit. Maar helaas blijkt de bij de opleiding te gebruiken elektronische apparatuur niet te functioneren door storingen tengevolge van de aanwezige bovengrondse hoogspanningskabels en vraagt de uiterst kwetsbare detaillering een intensief onderhoud dat helaas achterwege blijft. Het gebouw ligt er verpauperd bij en is maar deels in gebruik.

In Kitagata is het woningbouwproject van Kazuyo Sejima bespaard gebleven van dergelijke dramatische omstandigheden. Het plan onderscheidt zich in positieve zin van de drie andere woningbouwprojecten die samen het door Arata Isozaki gesuperviseerde complex vormen. Waar Elizabeth Diller een gecompliceerde oplossing met waaivormige verschuivingen laat zien, Akiko Takahasi een zwaar woongebouw maakt en bij Christine Hawley de vormgeving toegevoegd lijkt, valt bij Sejima de briljante inzet van middelen op waarbij ogenschijnlijk onverenigbare tegenstellingen moeiteloos gecombineerd worden, zoals transparant en gesloten, elegant en robuust, utilitair en humaan. De slanke geknikte schijf volgt de omtrek van het terrein. Aan het binnengebied contrasteren de gesloten gevels aan de met gaas afgezette galerijen met de open terrassen, die verrassende gaten in de gesloten wand vormen en met de los voor het gebouw hangende naar boven slingerende trappen. De transparante gevels aan de buitenzijde laten ontspannen de schakeling van de diverse woningtypen lezen dankzij de vides en terrassen. Niets lijkt in dit gebouw onnodig, teveel of toegevoegd bij deze verfijnde utilitaire aanpak. Er ontstaat een aangename abstractie die zo krachtig is dat hij zelfs niet verstoord wordt door het volzetten met spullen van de terrassen en evenmin wordt verstoord door de lakens en dekens die bij de diverse woningen te luchten hangen. Hier is in de totale compositie allemaal ruimte voor, kortom hier wonen moet aangenaam zijn.

Woningbouw Sejima, foto's Peter Vermeulen.

bezoek Cifu, Kitagata, foto Natascha Drabbe
bezoek chapel mount Rokko
foto Hans van Heeswijk

diner Ryokan Sendai
foto's Cees Brandjes

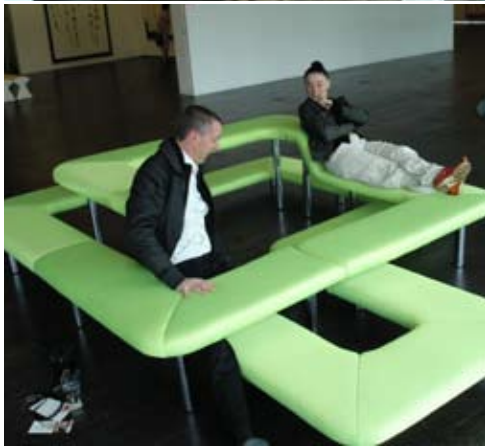
Dag 8 - zaterdag 15 april - bezoek aan de mediatheek van Ito, Sendai

Marcia Mulder

Gelegen aan een boulevard, een brede straat met platanen tussen de rijstroken, is het zo'n gebouw dat ik hoopte te vinden in Japan. Volgens sommigen verbeeldde het een aquarium met bewegend zeewier, een ander beeld was dat van bamboe. In ieder geval is het een gebouw waarbij mensen symbolen gaan zoeken en gelukkig niet direct vinden. In opbouw is het klassiek met een verhoogde begane grond, waardoor de bundeling van stalen kolommen goed zichtbaar werd. Vervolgens worden enkele in hoogte wisselende verdiepingen zichtbaar, in de gevel beëindigd met een dakpergola, een vierkant raster gedragen door de gebundelde kolommen. 's Avonds wordt het volgens de plaatjes een gebouw waarbij binnen buiten wordt. De verschillende karakters van de verdiepingen zijn vooral terug te vinden in de kleuren en het materiaalgebruik: een witrode, een witgroene, een houten verdieping. Dit is extrovert en in contrast met het gebruik overdag. Het gebruik van de ruimtes vindt namelijk plaats achter de eerste vijf meter vanaf de voorgevel, achter de gebundelde kolommen. Die eerste strook is, net zoals bij het Japanse woonhuis, de buffer met de buitenwereld, geperfectioneerd tot in het detail. Dit wordt nog verrijkt door het schaduwspel van de gebundelde kolommen met lichtopeningen in het midden. De relaties tussen de verdiepingen was minimalistisch, geen grote vides en dergelijke, een enkele doorzicht door de kolommen en het bewustzijn van deze kolommen over alle verdiepingen (wat terug te vinden is in de Japanse traditionele pagode bouw). Als dank hebben we het Aeta-boek 'Euroscapes' aangeboden. Het zal vanaf nu te vinden zijn in de mediatheek.

Het middagprogramma met de wandeling door de unieke Japanse natuur is helaas niet doorgegaan. Verder dan een besneeuwde bergtop in de verte een hoog gelegen meer met zwaanbootjes en enkele akkervelden zijn we niet gekomen. Misschien is de relatie tussen architect en natuur fictief?

Foto's Marcia Mulder,

'...Die bovengrondse infrastructuur is natuurlijk vanwege de aardbevingen...'
(Henk Döll na dag acht in Japan)

Dag 9 - zondag 16 april - reis naar Tokyo, bezoek musea Ueno Park

Jan Bakers

Vandaag, zondag 16 april, nemen we afscheid van de Ryokan en verplaatsen we ons per bus richting Sendai om vervolgens de Shin-Kansen te nemen naar ons einddoel Tokyo. Dit afscheid gaat -zoals we inmiddels gewend zijn- gepaard met veel hoofdbuigingen en handgezwaai van het gereedstaande hotelpersoneel, maar bij deze Ryokan maken ze het wel heel bont. Dit keer ging het uitwaaien gepaard met het uitrollen van een heus roze spandoek met witte Japanse lettertekens, ongetwijfeld worden we bedankt voor ons verblijf en wensen ze ons veel plezier bij het verdere verblijf in Japan, we zullen je nooit vergeten, Ryokan.

32 Kortom, we hebben onze eerste week Japanse samenleving er op zitten. Dit blijkt broodnodig te zijn want het echte werk is op komst, Tokyo, of zoals onze excursieleiding in de bus het in een kleine toelichting het noemt: Tokyo, een stad als een kunstwerk.

Eenmaal gearriveerd op het station van Sendai doen we ons te goed aan kleine versnaperingen om het Japanse ontbijt te vervolmaken. Als inmiddels getrainde Shin-Kansen reizigers stelt de volledige groep zich rustig op tussen de gemarkeerde strook op het Shin-Kansen perron. Onze kleine gids Moriko, door mij omgedoopt als Joan, staat vooraan in de rij, haar hand rustend op haar hoedje ter voorkoming van wegwaaien wanneer doorgaande Shin-Kansens met 300 km/u voorbij razen. Exact om 9.26 u vertrekt onze Shin-Kansen richting Tokyo-Ueno.

Eenmaal in de trein storten alle excursiegangers zich op de stadsplattegrond van Tokyo om daarop de favoriete projecten te markeren, terwijl buiten een afwisselend landschap van akkers, fabrieken en woonwijken aan ons voorbij trekt. Ik heb begrepen dat woonwijken hier met een gemiddelde dichtheid van 100 woningen per hectare eerder regel zijn dan uitzondering. Het uitzicht van de aaneensluitende bebouwing in het laatste uur van de reis doet vermoeden dat dit getal aardig klopt.

Ter voorbereiding van het afscheid van onze gids Moriko doet een boek de ronde waarin je een persoonlijk bedankje kunt schrijven. Zij zal eenmaal in Tokyo aangekomen de groep verlaten.

Met een vriendelijk deuntje wordt in de Shin-Kansen het volgende station aangekondigd. In twee minuten staat de hele groep op het perron van het Tokyo-Ueno. Het ligt in de bedoeling om een bezoek te brengen aan tal van musea die zijn gesitueerd in Ueno-Park, de keuze is vrij.

In vier shifts belandt de hele groep door middel van een veel te kleine lift op het uitgangsniveau van het station. De drukte op dit station op deze zondag doet vermoeden dat er op een doordeweekse dag geen doorkomen aan moet zijn.

Eenmaal buiten vormt de opkomende motregen de perfecte inleiding voor het afscheid van Moriko. We hebben genoten van haar goede uitleg van het Japanse badritueel en haar kenmerkende Engels taalgebruik met veel 'mmm's'. Na een afscheidsspeech van Henk lieten we haar bedolven onder zelf meegebrachte cadeautjes achter op het druiliger stationsplein, au revoir Joan, je was één van ons.

Het eerste museum dat we aandoen is een oorspronkelijk ontwerp van Le Corbusier, het National Museum of Western art. Het verhaal doet de ronde dat Le Corbusier hier nauwelijks geweest is tijdens de bouw. Het museum is in 1959 gebouwd in opdracht van een rijke Japanner die er zijn verzameling van impressionisten wilde onderbrengen.

Nadat we ons te goed hadden gedaan aan koffie in de museumbar, bleek het gebouw enigszins tegen te vallen, er hoort nou eenmaal geen vaste vloerbedekking op een hellingbaan van Le Corbusier, het kan me niet bekoren.

Daarentegen de collectie wel, Ernst, Picasso, Leger, Miro etcetera. Echter, ze zijn merkwaardig uitgestald, met wel als meest merkwaardige de Balsac van Rodin. De kleine bronzen studie stond weggemoffeld in het schalmgat van de hoofdtrap. Eenmaal beneden terug bij de hoofdingang viel ons de lange rij wachtenden op bij de ingang van het museumcafé. Als botte westerlingen hadden we de rij totaal genegeerd door simpelweg de uitgang als ingang te gebruiken. Japanners blijven een fenomeen, we werden niet eens teruggestuurd, maar snel en correct geholpen. De koffie was voortreffelijk. Weer buiten lopend door het park viel mijn oog op grote blauwe plastic tenten. Hier bleken de daklozen van Tokyo onderdak gevonden te hebben. Ik raak steeds enthousiaster over deze stad. Inmiddels hebben we het volgende museum gevonden, een prachtig gebouw.

Gallery of Horyuji Treasures van architect Yoshio Taniguchi. Deze Gallery is een fenomeen, het ontwerp is oogstrelend met een perfecte detaillering. Deze voor mij onbekende architect stijgt met stip en brengt hem met dit ontwerp in het rijtje van de grote Japanse architecten. De benadering over het water is groots, de Japanse gelaagdheid in optima forma, een 'snoepje' zoals Natascha Drabbe het gevat benoemde. De entree is opgebouwd uit een gesloten, staand vlak, met daarop een balancerend vlak dakje, waaronder de glazen schuifdeur schuil gaat, overtuigend en intelligent. Eenmaal binnen blijken er tal van dit soort intelligente oplossingen bedacht te zijn, zoals een onopvallende brandscheiding weggewerkt in de natuurstenen wand, een verbluffend staalje engineering. Dit gebouw klopt werkelijk overal, stuknaden, plafondnaden en balusters, alles in één lijn.

Foto's Jan Bakers

De collectie bestaat uit de schatten van de beroemde Horyuji Tempel en zijn nationaal bezit, zoals de werkelijk prachtige verzameling bronzen maskers uit de zevende eeuw. De inrichting van de collectie benadert dezelfde perfectie als het gebouw zelf en gaat daardoor moeiteloos op in de architectuur van het gebouw.

Bij het vertrek viel mijn oog op een wel heel curieus detail. Taniguchi had waarschijnlijk ter voorkoming van het verschuiven van het losse meubilair, een kleine uitholling gedetailleerd in de natuurstenen vloer, waarin de stoelpoten exact pasten. Taniguchi heeft wat mij betreft een hoog zen-gehalte in zich.

De international Library of children's literature van Tadao Ando, is wat mij betreft van een geheel ander niveau. Verassend genoeg blijkt het een redelijk recent werk te zijn. Dit past niet in de lijn van werken zoals we eerder in Osaka gezien hebben. De bibliotheek is ondergebracht in een karakteristiek neoklassiek gebouw. De benadering van Ando om zijn ingreep aan dit gebouw een eigen karakter en richting mee te geven lijkt mij legitiem, maar de uitwerking roept tal van vragen op en is ondermaats. Het blijft lastig om enthousiast te raken over dit ontwerp, zeker als je het gebouw van Taniguchi nog vers in het geheugen hebt. Wellicht dat Ando sterker acteert als hij zijn eigen context mag bepalen, zoals we dat overtuigend gezien hebben in het Sayamaike Historical Museum in Osaka. 33 We verzamelen om vijf uur voor het museum van Le Corbusier om daarna een kort bezoek te brengen aan Akihabara: the electronic shopping town of the world. We begeven ons voor het eerst per metro door Tokyo en we leren ook dit fenomeen steeds beter kennen. Ik durf te spreken van een kantelmoment in onze excursie.

Dag 10 - maandag 17 april - bezoek aan de vismarkt van Tokyo

Vera Yanovshchinsky

Dit origineel Japans horloge loopt met Zwitserse precisie. De wekker gaat om 06.00 uur 's ochtends af, op zichzelf niet zo vroeg maar na de zoveelste korte nacht volgend op een dag vol verbazingen, buigingen en een berg aan indrukken lijkt het midden in de nacht. Ik bedank stilletjes de harde brutale toeristen die verantwoordelijk zijn voor het sluiten van de tonijnveiling voor onze nieuwsgierige pottenkijkende en indrukken verzamelende ogen, dit scheelt twee uur slapen. We nemen een taxi en zijn snel aangekomen op een drukke straat met veel stalletjes en kleine winkels waar vis en visproducten in de meest gevarieerde vorm te zien zijn. Tussen de winkels kleine counters waarachter grote pannen met dampende soep op het vuur staan en stoelen aan de straatzijde. Ik krijg voor het eerst de aanvechting om noedelsoep te eten zo vroeg in de ochtend. 'Adverteren doet begeren' niet alleen het oog maar ook mijn neus wordt hier wakker. Verrassend is het wel in dit land dat zo beheerst de zinnelijkheid toont, en waar vooral de visuele esthetiek tot grote hoogte is ontwikkeld. Deze markt komt mij te bekend voor, stalletjes, winkeltjes, gezelligheid, dit kan niet het echte ding zijn. We lopen verder en komen in een lange overdekte ruimte waar mannen in blauwe overhemden hurkend vis laden in witte polystyreen dozen om deze vervolgens in busjes te laden en deze verse waar snel te vervoeren naar de talloze restaurants die de stad rijk is. Hier vandaan kun je zien dat het grote werk nog verder in een gebogen overdekte ruimte wordt gedaan. We naderen

het beloofde land laverend tussen de fietsen, de kruiwagens, de drukke mensen en vooral de razende 'botsautootjes' met gevaar voor eigen leven. En dan is die er, 'the real thing' waar de mooiste en meest indrukwekkende wormen een plaats hebben tussen de enorme tonijnen; waar enorme St. Jacques schelpen op grootte gesorteerd liggen naast angstaanjagende inktvissen. Het meeste van deze uitstalling zie ik liever op mijn bord dan in de zee. De tonijnen (of zijn het bonito's) liggen stil in afwachting van de bewerking opdat ze uiteindelijk inderdaad op mijn bord terecht kunnen, verwerkt in een heerlijke sushi. We worden getraakteerd op een volledige behandeling, de vis komt in zijn volle twee meter aan en wordt vervolgens bewerkt door verschillende specialisten met hun werktuigen, bestaande uit een keur aan messen variërend in lengte van twee meter tot dertig centimeter en allerlei ander hulpgereedschap. Iedere gram vis wordt bewerkt, er gaat niets verloren. Dit is bijna het begin van de keten, alleen de veiling hebben we gemist.

Het is inmiddels 09.30 en ik heb enorme trek, mijn nieuwsgierigheid is groot, hoe zal dit allemaal smaken? We gaan een mini sushibar aan de rand van de markt in en nemen plaats aan een lange en smalle counter tussen hongerige werklieden. De kassamevrouw examineert ons kritisch, er wordt hier sushi verkocht in een rijk en uitgebreid assortiment. Dit is niet het adres waar de nieuwsgierige toerist een beetje Japans kan opsnuiven. Hier zul je sushi eten en hun bereider eerbiedigen. We worden goedgekeurd. Gerrit en ik mogen plaats nemen aan de smalle bar waar we kunnen genieten van de kunsten van de Japanse god die ons ontbijt maakt om deze vervolgens met de blote handen op te pakken van de marmeren counter en direct de mond in. Goddelijk! Ja het is nu volkomen duidelijk. We hebben op deze markt de route in de omgekeerde volgorde afgelegd dan een verse tonijn dat doet die arriveert uit de oceaan.

Ik begrijp nu pas hoe dit perfect functionerende systeem in elkaar zit. Het is niet alleen een markt waar vis verhandeld wordt. Het is een complete fabriek waar vis binnen komt en visproducten uit gaan, en waar je de lekkerste en meest verse sushi kunt eten die er bestaat.

Foto's Vera Yanovshchinsky,

Dag 10 - maandag 17 april - bezoek aan Roppongi Hills, Tokyo

Ton van Namen

Maandagmiddag 17 april bezoeken wij Roppongi Hills, één van de laatste –opgeleverd in 2003– ‘herontwikkelingen’ in Tokio. In dit geval betekent herontwikkeling: sloop en nieuwbouw. De enige projectontwikkelaar in ons gezelschap (Ton van Namen zelf, red.) is er niet bij. Hij winkelt nog in Ginza. Na enig aandringen brengt hij alsnog een bezoek op woensdagavond, interviewt een aantal andere deelnemers –zowel enthousiaste als afkeurende verhalen– en krijgt en passant het verzoek zijn verhaal op papier te stellen.

De lokale ontwikkelaar, Mori, begint in 1982 met plannen maken, alsmede gebouwen en terreinen op te kopen. Eind jaren tachtig worden de vele huisjes, gebouwen en straatjes gesloopt. Na 10 jaar jaar van ‘overleg op het stadhuis’ –een Japans eufemisme voor de wijdverbreide bureaucratie– wordt het, in onze ogen megaproject, in slechts drie jaar gebouwd. Een van de belangrijkste redenen voor de lange voorbereidingstijd (bijna 20 jaar) is gelegen in het zeer versnipperde grondeigendom in Japan en Tokio. Kavels zijn vaak niet groter dan enkele honderden vierkante meters.

Rond de Mori (Trump op z'n Japans) Tower zijn er woontorens, winkels van onder andere Louis Vuitton en Issey Myake, een kantoor voor een televisiestation en nog veel meer. In 36 omvang (m²) net zo groot als de Hollandse Zuidas, waar wij nog twintig jaar aan zullen bouwen. De hele ontwikkeling doet zeer Amerikaans aan. Er is voor Japanse begrippen relatief veel openbare ruimte (park) in en rond het complex. Het lijkt als of de New Yorkse regel ‘een plaza als compensatie voor extra hoogte’ hier is toegepast. Ook de opzet, met veel openbaar toegankelijke functies op de onderste én bovenste bouwlagen, is direct uit de U.S.A. overgenomen.

De Mori Tower, een ontwerp van Kohn Pederson Fox, is met 238 meter (54 verdiepingen) een van de hoogste torens van Tokyo en vormt het centrum van het gebied. Het gebouw huisvest een winkelcentrum, hotel, kantoren, een bioscoop,

restaurants en het Mori Arts Museum, volgens velen het beste museum voor moderne kunst van Tokyo. In de hal meer rvs dan in alle kantoorgebouwen van Nederland tesamen. Een onoverzichtelijk, desolaat winkelcentrum vult de onderbouw. Al met al een zeer groot gebouw. Rond de Mori Tower zijn er vier woontorens van onder andere John Jerde. Een derde schaalniveau wordt gevormd door de laagbouw van Sejima en Aoki voor de laatste tassen en couture.

Er is veel af te dingen op deze ontwikkeling en de gebouwen in en naast een van de leukste uitgaanswijken van Tokio. Het is in vele opzichten te groot, te grof, te gelikt. De architectuur van de meeste gebouwen komt niet boven de middelmaat uit. Maar als totaal is het complex geslaagd, compact + intensief, er wonen en werken vele mensen. 's Avonds om elf uur is de boekwinkel –met ook een redelijke architectuurafdeling– annex café bruisend en een goed voorbeeld van het integreren van twee ogenschijnlijk wezensvreemde activiteiten. Het museum op de 51ste verdieping van de wolkenkrabber, is een vondst. Daarboven twee lagen restaurants – dat zien we meer in Tokyo – en op de 54ste verdieping het open observatorium ingericht door Kleijn Dytham. Al met al ‘mixed feelings’. Architectonisch veel gemiste kansen, qua opzet als ‘mixed use development’ heel goed.

Roppongi Hills, foto's Ton van Namen

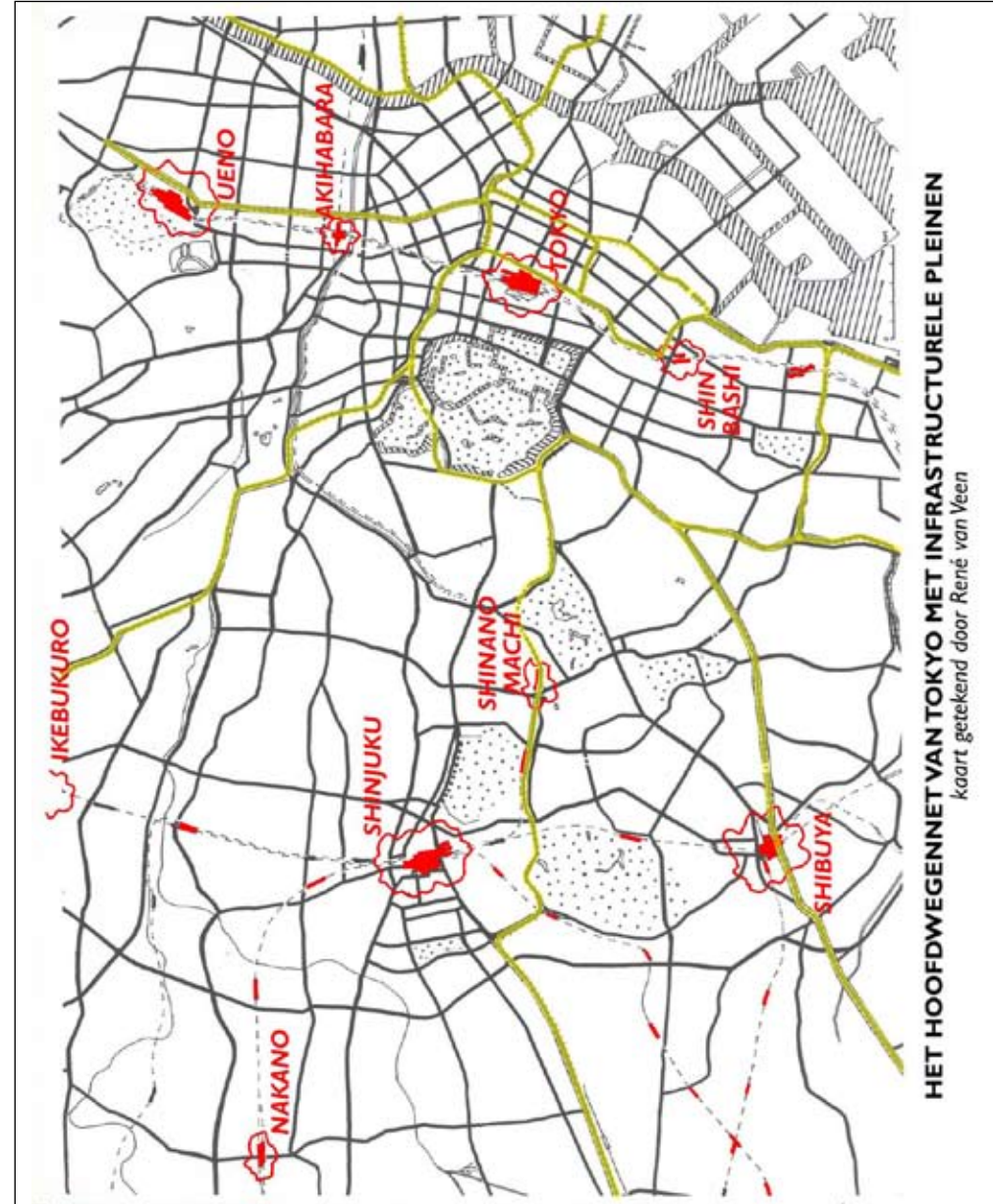
‘Het is René die afgang...’ (Mieke Oostra die een harde ringtone hoort)

Dag 10 - maandag 17 april - Tokyo hoofdwegennet met infrastructurele pleinen

René van Veen

Kruispunt Tokyo, foto Cees Brandjes

Wegenkaart Tokyo, René van Veen

Ginza, Tokyo, foto Cees Brandjes

Moe maar voldaan, foto Jurriaan van Stigt

Dag 10 - maandag 17 april - bezoek aan Klein Dytham en de Super de Luxe club

Friso Broeksma

Mark Dytham en Astrid Klein leerden elkaar kennen op het Londens Royal College of Art en hebben nu sinds zo'n vijftien jaar hun bureau hier. 'Are you a Japanese office?', wordt ze vaak gevraagd. 'No, were in Tokyo!' Uit de presentatie van Mark blijkt dat ze van alles wat zijn: architecten, grafische vormgevers en public relations people.

Zijn verhaal begint met drie taxi's die de culturen van Tokyo, Chicago en Texas vertegenwoordigen. Het interieur van de taxi in Tokyo is een orgie van beelden en teksten. 'De chauffeur ziet dit natuurlijk allang niet meer,' legt Mark uit. 42 'Hij zou ook erg afgeleid worden als het allemaal leeg was'. De taxi in Chicago is van binnen een onneembare vesting met een strikte scheiding tussen passagiers en de chauffeur, die nauwelijks zichtbaar is. De taxi in Texas heeft vóór op de motorkap de hoorns van een Longhorn stier om zich tegen voetgangers te kunnen verdedigen.

Mark benadrukt vooral de dynamiek en het tempo van de Japanse bouw en productontwikkeling. *Asahi Beer Water*, laat hij zien, wat dat ook wezen mag. Zo komen er per jaar 2.000 nieuwe drankjes uit die overal op straat de automaten vullen. *No market reasearch, just try it out!* En huur Harrison Ford of andere acteurs in om er reclame voor te maken.

Volgens Mark is 10% van Japan voortdurend in aanbouw, dus er is een grote markt en flink geld voor tijdelijke afscheidingen van bouwterreinen, waar hij er een stel van laat zien. Een opblaasbare constructie, die even later weer terug komt als een *inflatable beer tent* voor een *lawn party* bij de Engelse ambassade. Een interactieve schutting voor Virgin als virtueel centrum van Tokyo. Een kunstmatig woud voor *Le Forêt* waar de echte bomen moesten verdwijnen voor de aanleg van een subway. Een hoge groene heg rondom de bouw van Tadao Ando's Omotesando Hills shopping center in de P.C. Hoofstraat van Tokyo: een combinatie van kunstmatig en natuurlijk groen die er drie jaar gestaan heeft.

'Is it architecture, advertising or streetscape? Who knows? It was there a short time, now it's gone and the legend lives on.'

Nu naar eigen gebouwen van Dytham/Klein en niet de schuttingen om de bouw van anderen.

Een billboard building, alleen maar een gevel met een bamboepatroon aan een stuk stoep waarachter de grond ligt waarover nog onderhandeld wordt om het echte gebouw neer te kunnen zetten. Een appartementengebouw met smalle spijlen aan de buitenkant dat er 's avonds totaal anders uitziet door de binnenruimtes die dan zichtbaar worden. De ruimte waar het bureau tot voor een jaar was gevestigd samen met een *graphic design & advertising agency*. Overdag werd er gewerkt, 's avonds en 's nachts was het een galerie en muziekgebouw: *The Luxe*.

Deze avond bevinden we ons in de nieuwe versie daarvan: *Super de Luxe*. Hier worden de *Pecha Kucha* chatting nights gehouden, waarvoor architecten en vormgevers worden uitgenodigd om hun werk laten zien met 20 beelden van ieder 20 seconden. Het trekt veel publiek, is laagdrempelig en draait nu drie jaar.

Nog een paar interieurs.

Een tentoonstelling in de Architectural Association in Londen, ingericht als een Japans badhuis met lage krugjes, een screen als spiegel en geluid uit de douchekop boven je hoofd. Een opdrachtgever bestelde een *Japanese Conference Room* die werd ingericht met twee tegenover elkaar geplaatste hoge witte banken met een zwart gelakte tafel daar tussen in en licht erboven.

Het financieel nieuwsbureau Bloomberg wilde een bureau met internet café. Dat werd een interactieve muur met als variatie op de naam Bloomberg *ICEberg*, wat staat voor Interactive Communication Experience.

Een reclamebureau kreeg allemaal verschillende woonkamers als kantoren voor de medewerkers en een keuken in het midden als vergaderruimte. De vijf directeurs zitten daar aan een lange keukentafel. Geen computers om achter weg te duiken, geen e-mail om afgeleid te worden van waar het om gaat: het bedrijf leiden.

Ook een vinding voor de badkamer: de *soap sink*, een wasbak van zeep gemaakt. 'You'll never loose your bar of soap. You change them every season with a new fragrance. And don't leave the hot tap on!'

Mark eindigt zijn presentatie met een ontroerend romantisch gebouwtje. Een *wedding chapel* bij een groot hotel, waar in het groen aan een vijver een koepel staat met een geperforeerd stalen gebogen vizier dat open en dicht kan. Als de ceremonie voorbij is, opent het scherm zich en als een sluijer van de bruid die omhoog gaat, onthult op dat moment ook het gebouw wat zich daar binnen heeft afgespeeld.

Een hartverwarmend verhaal over werk dat alle categorieën van welk vak dan ook doorbreekt en overstijgt. Zoiets kan overal ter wereld maar op één plek tot stand komen: in een wereldstad.

Foto's Cees Brandjes

Dag 11 - dinsdag 18 april - Tange, Maki, Shinohara, Yoshida, Tsukamoto

Anouk Vermeulen en George Polman

Gisteren was de lezing van Mark Dytham. Zijn verhaal over hybride gebouwen met een dynamisch programma vormt een fascinerend contrast met de gestolde dynamiek van de gebouwen van Kenzo Tange die we vanochtend bezoeken. Ying en yang, east meets west (eats meets wets zegt Mark die flink moet knokken om in Tokyo zijn ding te doen). De 21e eeuw versus 1964. Mooi jaar, mijn geboortjaar, gouden plak voor Anton Geesink in het hol van de leeuw: het Tokyo Gymnasium van Tange. Samen met de St. Mary's Cathedral een de hoogte punten van zijn oeuvre volgens onze Japanse gidsen. De oude rotten van onze groep signaleren dat de oude meester (te) weinig aandacht krijgt van de jongste generatie architecten. Tijd voor een Tange revival was de boodschap, om en passant op een paar stortfouten te wijzen in de kathedraal (waar Tange overigens vorig jaar begraven is). Er is inderdaad af en toe een lichte overgang te zien die de bekisting heeft achter gelaten in het betonnen gewelf aan de binnenzijde. Dit doet echter geen afbreuk aan de prachtige sculpturale kwaliteiten van het gebouw. Ter vergelijking: in dezelfde periode ontwierpen van Kranendonk en Berghoef bij ons Delftse School gebouwen. Het gebouw houdt zich overigens goed, de tand des tijds lijkt weinig invloed te hebben en dat in een land waar een levenscyclus van 20 jaar eerder regel is dan uitzondering. Het Tokyo Gymnasium was van groter schaalniveau, met dezelfde sculpturale kwaliteit. Jammer van de zwarte doeken binnen (vanwege tv-opnames) die de dynamiek binnen in de sporthal deels reduceerden.

Vervolgens naar binnen in een heel ander kerkgebouw van architect Maki uit 1995. De kerkruimte zelf bevindt zich op de verdieping en is een prachtige, elegante en rustgevende ruimte. Het hele gebouw doet Scandinavisch aan; inderdaad is overdadig gebruik gemaakt van Fins berkenhout. In combinatie met de zeer verfijnde detaillering en de matglazen achterwand ontstaat toch een Japanse sfeer. Hierna konden we ons opmaken voor het volgende contrast, twee villa's. De één (van Shinohara) modernistisch, de ander (van Yoshida) in traditionele stijl. Als gids fungeerde David Steward, hoogleraar aan de polytechnische universiteit en Shinohara-kenner. Shinohara ontwierp een functionalistisch vrijstaand woonhuis voor een schilder. Het huis dient nu als expositieruimte voor het werk van de schilder (Nagamo) en wordt beheerd door diens dochter. Het traditioneel vormgegeven Inomata woonhuis vormde een prachtig contrast. Groot voor Japanse begrippen (het grootste vertrek had een oppervlak van 22 tatami matten), vloerniveau 60 cm boven een ingenieus geconstrueerde tuin. De balans tussen huis en

tuin voelde heel goed. Grote zeven laagse schuifpuien (luiken, rijstpapier, beglazing, horren) zorgde voor een mooie overgang. Het Japanse woord voor 'thuis' bestaat uit de woorden 'tuin' en 'huis', waarvan akte.

De afsluiting van de dag werd verzorgd door een lezing van Yoshihara Tsukamoto in het Tokyo Institute of Technology in de Centennial Hall van deze Universiteit waar Yoshihara professor is. Eerder op de dag hadden we zijn woonhuis bezocht waar hij en zijn partner ook hun bureau Bow Wow hebben gevestigd. Dit gebouw, gevormd door een staalskelet bekleed met gasbeton en bitumen, bruisde van activiteit. De schaarse vierkante meters worden optimaal benut. De lezing ging in op eerdere publicaties zoals 'Made in Tokyo', 'Post Bubble City' en 'Pet Architecture Guide Book'. Er is/lijkt in Tokyo een wisseling van de wacht op komst, waarbij een nieuwe generatie de traditionele, sociale coherentie ter discussie stelt, er een wisselwerking ontstaat met de westerse en Chinese cultuur, en er allerlei nieuwe wegen worden ingeslagen die leiden tot interessante ontwikkelingen.

Na een presentatie van eigen werk door Marianne, Jan, Joke een Henk, zaten de hoofden van de 'distinguished architects' (in elk geval die van ons) zo vol dat er geen ruimte meer was voor een discussie. Het buffet met halve liters Sapporo Draft was noodzakelijk om enige rust te brengen in de ontstane maalstroom van ideeën, theorieën, voorbeelden, inspiraties en natuurlijk ook bedenkingen.

Achteraf terugkijkend op deze 11e van 14(!) dagen kunnen we alleen maar concluderen dat de organisatoren van de excursie een ongekend intensief en divers programma hebben verzorgd van zeer hoog niveau. Samen met het erg aangename gezelschap van de overige reisgenoten heeft dit geleid tot een onvergetelijke reis!

Foto's Anouk Vermeulen en George Polman

'kerken zien er hier uit als sporthallen en sporthallen als kerken'
(Gerrit Smienk)

Dag 12 - woensdag 19 april - bezoek aan Omotesando

Joke Vos

In de buurt van Shibuya, een van de subcentra van Tokyo, loopt de Omotesando. Deze trendy winkelstraat heeft een heel plezierig profiel met veel bomen, brede trottoirs en niet al te hoge bebouwing aan weerszijden. Veel architectuur van wereldberoemde architecten staat hier zij aan zij. Zo heeft Ito er Tod's gebouwd, een schoenen- en tassenwinkel, waarvan de dragende gevel oplost in een boomachtige structuur. Het glas is zonder randprofiel flush in het beton geplaatst.

Ando is op meerdere plekken aanwezig met centra, waarin verschillende functies zijn ondergebracht. Bijvoorbeeld Collezione, waar de winkels en schoonheidssalons ontsloten worden via spelonkachtige ruimten tussen het beton van de geometrische volumes. Of Omotesando Hills, dat traditioneler is opgezet met winkelgalerijen rond een vide.

Een van de meest opvallende gebouwen is Prada van Herzog en de Meuron. Behalve rechtstreeks vanaf de straat, kun je de winkel ook binnengaan via een tunnel die naar de kelder leidt. De lift brengt je helemaal naar boven en vervolgens spiraal je via vijf thematisch ingerichte verdiepingen weer naar de begane grond. De glazen cassettes van de gevel zijn soms bol of hol en laten dan de omgeving onderweg naar beneden aangenaam vertekend zien.

Veel gebouwen aan Omotesando hebben bijzondere glasgevels. Future Systems laat de puien van Comme des Garçons golven, goed zichtbaar door het blauwe gezeefdrukte motief. Bij Dior past Kazuyo Sejima achter het glas acrylaat netten toe in verschillende patronen. Ze refereren aan de gevlochten schermen in historische villa's.

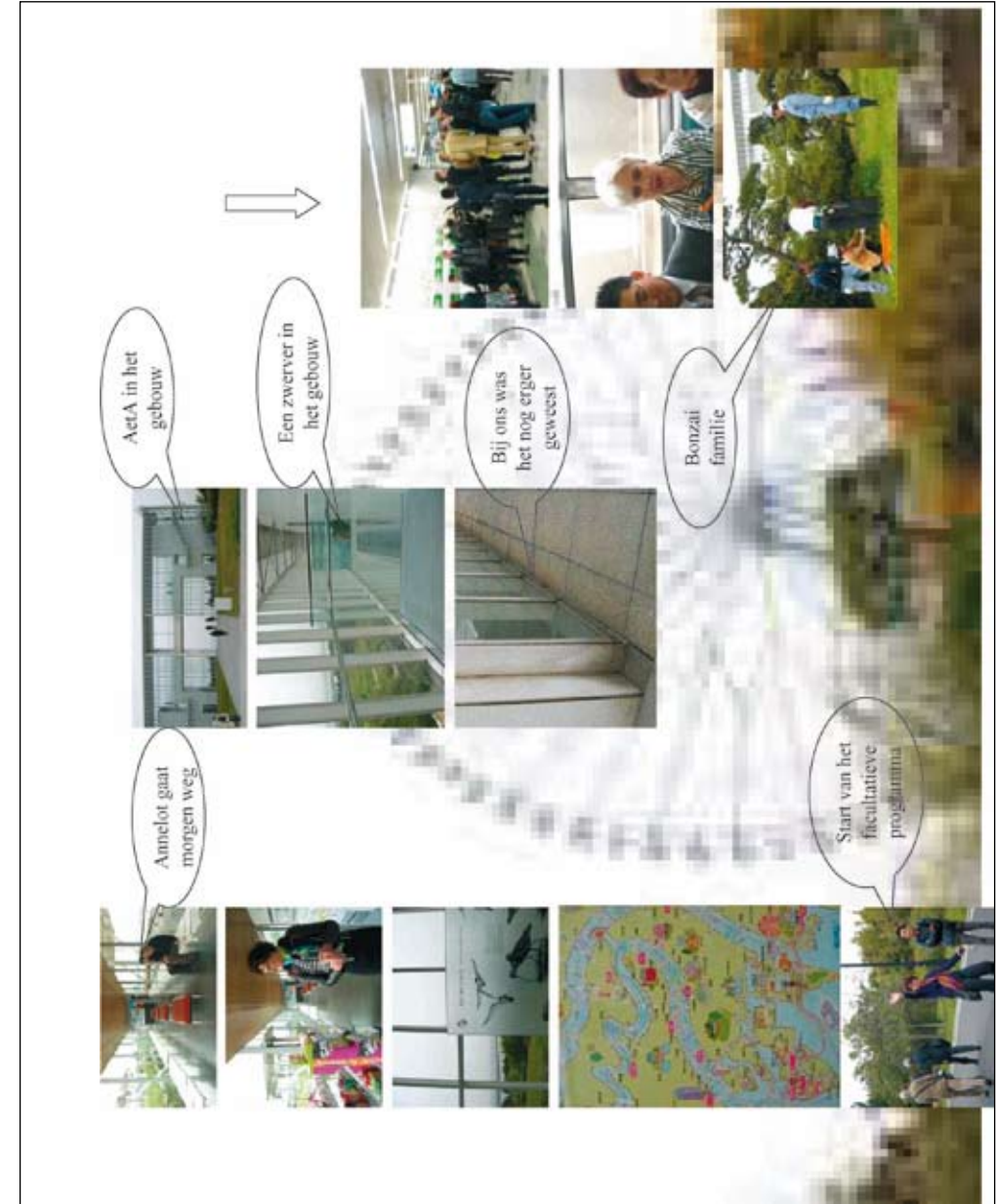
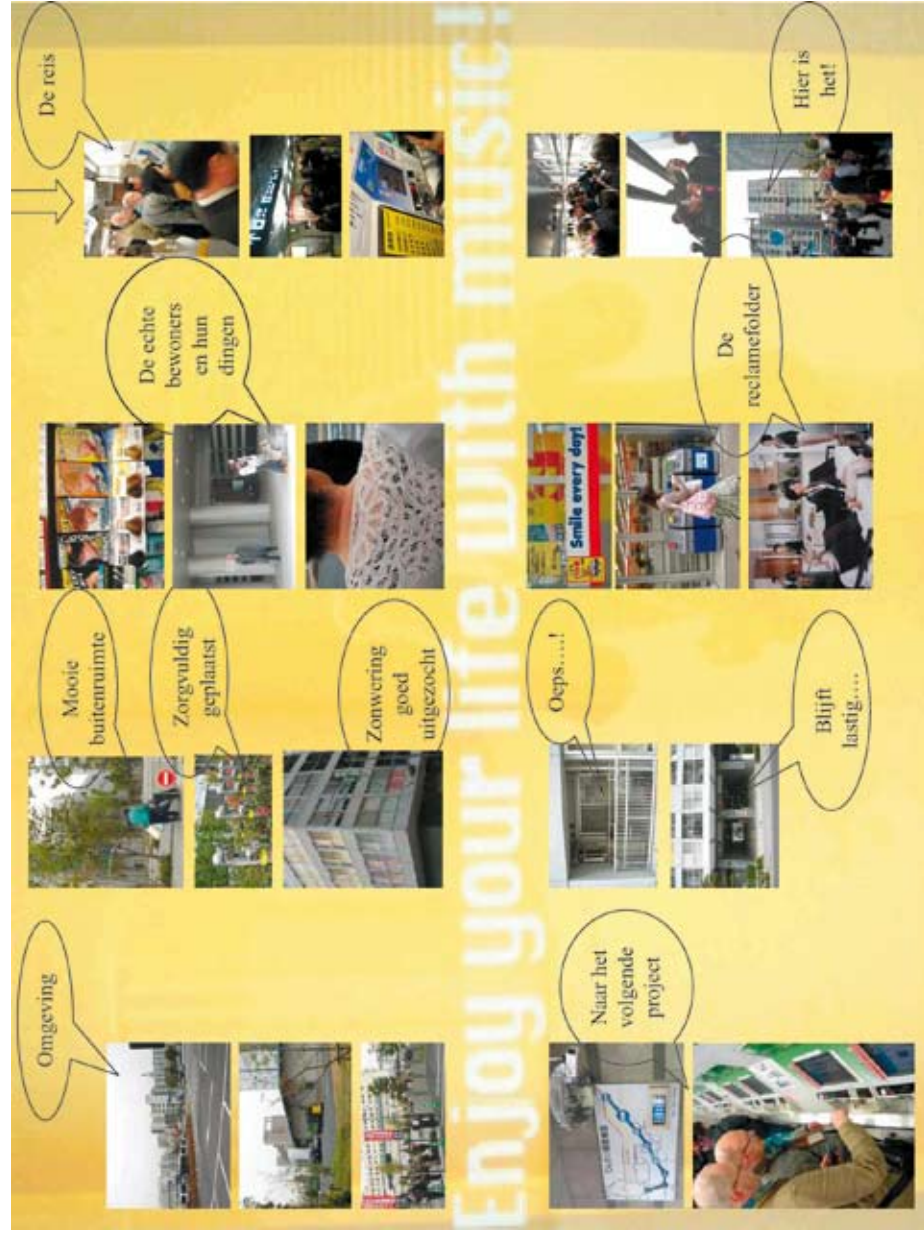
De bomen van Klein Dytham, die op het trottoir voor warenhuis Laforet staan, werden wat ondergesneeuwd door de wegwerkzaamheden op straat, maar zorgden er wel voor dat de stoep bij het warenhuis getrokken werd.

In de straatjes achter de grote winkelstraten is de dynamiek van de moderne tijd extreem voelbaar. Allerlei malle kledingwinkeltjes en gespecialiseerde restaurantjes wisselen elkaar hier af. De gebouwen zijn kleiner en lager, maar ook hier vaak

bijzonder vormgegeven. Zoals bijvoorbeeld het witte onregelmatige volume tegenover de glazen doos van interieurwinkel HH Styles, de laatste ook van Sejima. Op de begane grond van het witte blokje ligt een galerie/winkel aan een poort, erboven wordt gewoond. Of de winkel van Kate Spade, waar een transparant stalen scherm de oorspronkelijke vakwerkgevel versluiert.

Tussen de dure designwinkels stond ook een oriëntaalse winkel, waar Japanse cadeautjes en tweedehands kimono's werden verkocht, maar de leukste winkel in dit gebied bleek Tokyu Hands. In dit warenhuis is echt alles te koop wat je maar kan verzinnen. Huishoudelijke artikelen, elektronische gadgets en grapjes (plantjes, waarvan de blaadjes vrolijk bewegen als de zon erop valt), maar ook een fantastische maquetteafdeling met honderd soorten hout, die smeeften om meegenomen te worden naar Nederland.

Dag 12 - woensdag 19 april - losse observaties

Natascha Drabbe

Pecha Kucha (spreek uit pechacha).

Helaas was er geen Pecha Kucha Night toen wij in Tokyo waren, maar we zijn wel door de in Tokyo gevestigde Britse architect Mark Dytham ontvangen, in zijn club Super Deluxe. Hij heeft het fenomeen Pecha Kucha geïntroduceerd dat zich op dit moment met een noodgang over de wereld verspreidt: het is een format waarbij 12 creatieven op een avond 20 dia's, 20 seconden laten zien om daarmee het publiek te vertellen "what makes them tick". www.pechakucha.nl

Discipline, beleefdheid en controledwang

- Pogingen om onze groep bij het instappen van de trein op één lijn te krijgen (al was het alleen maar voor de foto) zijn jammerlijk op niets uitgelopen....het is hier gebruikelijk de trein via het ene balkon te verlaten en via het andere balkon in te stappen. Reuze efficiënt. Hilarisch detail is dat de stoelen in de trein tijdens een stop als de trein helemaal leeg is allemaal manueel in de rijrichting omgedraaid worden als de trein van richting verandert.
- Schoonmakers in de startblokken om het vliegtuig waar we mee aangekomen zijn aan te pakken. De mannetjes overzichtelijk van de vrouwtjes te onderscheiden door de lichtblauwe en roze hoofddoekjes.
- De bonsai cultuur kennen we, en dat bij de tuinaanleg bij wijze van spreken met een pincet alles georkestreerd wordt. Maar ook het openbaar groen weet zich gezegend met een zeer arbeidsintensieve aanpak. Op weg naar Taniguchi's Sea Viewing Pavilion zien we maar liefst vijf man alle knoppen uit de struiken draaien om ze klein te houden.
- Ontsnap ik in Nederland regelmatig aan de dood wanneer ik op een zebraad loop, hier staat de automobilist al op zijn rem als hij je in de verte een zebraad ziet naderen.
- Op de roltrap staan gele contouren om de treden met aan de muur de opmerking dat men binnen de gele randen dient te gaan staan.
- Er is nauwelijks werkloosheid in Japan. Geen wonder: bij elke klus staat een opzichter toe te kijken om het 'in het goede banen te leiden'. In een winkel treffen we zelfs een jongedame bij een afstapje die de hele dag met een gastvrij weids armgebaar en een stralende lach mensen op het afstapje attent maakt.
- Dat Soho's luxe Dean & DeLuca tot Tokyo is doorgedrongen was nieuw voor me. En in Japan wordt je je pas bewust hoe fijn het is dat Starbucks bestaat om je te voorzien van je dagelijkse koffie shot. Zelfs met Mc Donalds was ik blij. Na geruime tijd driemaal daags witte kleefrijst te hebben gegeten snakken we immers behoorlijk naar wat men hier 'fench flies' noemt.

21_21 DESIGN SIGHT

Reizen is leuk, maar omdat ik niet alleen toeschouwer wil blijven en de cultuur wil leren kennen, probeer ik door mijn werk vaak met mensen in contact te komen. Eén afspraak had ik deze twee weken gepland. Met de Miyake Issey Foundation, de initiatiefnemer van 21_21 DESIGN SIGHT. Zij die slechte ogen hebben weten dat 20/20 staat voor perfect zicht. Het 21/21 uit de naam van 21_21 DESIGN SIGHT wil de overtreffende trap daarvan zijn.

In Roppongi, midtown Tokyo is een bescheiden, half ondergronds ontwerp van Tadao Ando in aanbouw, met ca. 500 m2 tentoonstellingsruimte, dat voorjaar 2007 opent. Tussen hoge commerciële torens, komt een design center dat zich ten doel stelt niet zozeer een museum te zijn, maar meer interesse en begrip voor design te kweken. Dit is een trend. Bestaande musea voor toegepaste kunst en design centra voldoen niet meer aan de behoefte. Ook in Barcelona is net een nieuw initiatief voor design van de grond gekomen. In Tokyo nam Issey Miyake het initiatief samen met twee andere Japanse grootheden uit de designwereld, Taku Satoh (grafisch ontwerper) en Naoto Fukasawa (productontwerper, bekend van de

minimalistische CD speler voor Muji).

Op 19 april ontvangen de directeur, haar rechterhand en de PR vrouw mij en vertellen over hun banden met Nederland. Een paar jaar terug organiseerden zij een tentoonstelling met werk van Fransje Killaars, verderop in de straat in een gebouwtje van Shigeru Ban. En dan was er de samenwerking met Maria Blaisse, die hoeden voor een show van Miyake maakte.

In Nederland, in het Beatrixkwartier aan de Amsterdamse Zuidas opende een nieuw design initiatief, Platform 21 voor design, mode en creatie, recentelijk haar deuren. Het 21 in de naam verwijst hier naar de 21ste eeuw en het streven is net als in Tokyo om meer te zijn dan een museum. Hier komt initiatief van de Premisela Stichting, ING Real Estate en de Gemeente Amsterdam. De in 2009 te openen nieuwbouw zal 5.000 m2 beslaan en combineert café, restaurant, winkels, heliplatform, ruimte voor events, tentoonstellingen en commerciële ruimten.

www.2121designsight.jp
www.platform21.com

Linker bladzijde:

- in de 'rij' voor de Shinkansen
- schoonmakers gereed voor het werk
- plantsoenarbeiders

Rechter bladzijde:

- ontwerp voor 21_21 Design Sight, Tadao Ando
- ontvangst bij de Issey Miyake Foundation,
- Foto's Natascha Drabbe

Dag 12 - woensdag 19 april - Sankeien garden

Gerrit Smienk

De Sankeien tuin die we dag 12 bezochten verhulde zich achter een muur van regen maar toch bleek ze zo ongemeen indrukwekkend dat we maar terauwermood geheel doorweekt de bus haalden op het afgesproken tijdstip.

Het schema van de tuin was vrij eenvoudig. Een doorgaande route rond het meer en een aantal lussen waarvanuit de korte paden naar de hoogtenpunten van de encensering leidden. De gebouwen terzijde én onopvallend en toch manifest, de open ruimtes opnemend in de compositorische uitleg.

De vergelijking met Stourhead drong zich op. Ook die tuin is op z'n hevigst te ervaren onder zware dreigende wolkenvelden. Had deze Engelse tuin misschien als voorbeeld gediend of was Stourhead op haar beurt weer een vertaling van oudere Japanse tuinen. Aan de Sankeien garden is gewerkt vanaf de zestiende tot de twintigste eeuw. Een ding is zeker: de in de laat zeventiende en achttiende eeuw door Engelse ontdekkingsreizigers ontdekte Japanse tuinen hebben een diepgaande invloed gehad op de Engelse tuinkunst van de achttiende eeuw.

De twee tuinen verschillen echter ook wezenlijk. Waar Stourhead een literaire tuin is die de reis van Aeneas symboliseert met gebruikmaking van verwijzingen naar de klassieke oudheid lijkt in de Japanse tuin eerder een ononderbroken traditie aanwezig van contemplatie in religieuze zin waarbij met oneindige liefde en zorg elke plant, elke struik elke boom, elk rotsblok, elk waterstroompje en elk door mensen opgericht artefact in de rangschikking ten opzichte van elkaar een wereld van betekenissen doet vermoeden waarnaar wij slechts kunnen raden. In de literatuur wordt gesteld dat de Japanse

tuin veel meer een uitdrukking is van de essentie dan dat ze een representatie van de natuur zou zijn.

Al meteen bij de ingang langs het pad aan de rand van het meer het zorgvuldig in de vorm gesnoeide miniboompje dat de blik leidt langs het paviljoen op het eiland naar de er bovenuit torende pagode op de achtergrond van de encensering. In een vista wordt het verhaal verteld van de nederige toenadering, het ingehouden ceremoniële genieten en daarbovenuit het bindende goddelijke kader en in dit geval niet als literaire vingeroefening maar als wezenskenmerk van de Japanse cultuur.

Niet met de perspectivische constructie als inzet zoals in de Europese tuinen maar met de achtereenvolgende encensering in met brede penseelstreken geschetste taferelen. Waar in de Engelse tuin de route de opeenvolgende scènes verbindt ontrolt hier na elke schrede een nieuw tableau waarin elk detail opnieuw z'n betekenis krijgt.

Guus Baneke zei in de bus terug: 'Waar Palladio met een achteloze in het landschap getrokken lijn de wereld aan zich onderwerpt wordt in de Japanse tuin de hele wereld binnengehaald om deze vervolgens naar eigen model te herscheppen en te beheersen.'

Zit daar het wezenlijke verschil tussen onze culturen? Het raadsel blijft. Toch begrijp ik nu iets beter waarom in Japan op elke plek waar maar iets wil groeien iets wordt geplant om dat zinnebeeld van wat onder natuur wordt verstaan vervolgens te verzorgen, te mutileren maar ook tot wasdom en bloei te brengen.

Dag 12 - woensdag 19 april - bezoek aan Sekisui

Mieke Oostra

Na lange tijd van onduidelijkheid bleek het toch mogelijk om Sekisui te bezoeken. Marcia en Mieke stormden daarvoor op woensdag 19 april om iets voor elven het perron op waar ze hadden afgesproken met ene Satoko Doi van Sekisui. Dat bleek een elegant Japans dameetje in mantelpak en bijpassende hoge hakken, afkomstig van het hoofdkantoor in Osaka. Vanaf dat kantoor in Umeda Sky Building hadden we een week eerder nog gekeken naar het uitzicht bij ondergaande zon.

Enigszins bezweet, maar opgelucht dat we toch het juiste perron en trein hadden gevonden ploffen we neer op een zitje van vier bij een wat oudere zakenman. We vroegen haar wat te vertellen over het bedrijf. Met een heel zacht stemmetje vertelde ze o.a. dat er 15000 mensen werkzaam zijn en dat er een 6 tal fabrieken verspreid zijn over het hele land, met uitzondering van het uiterste zuiden en noorden omdat de woningen niet geschikt zijn gemaakt voor de klimaten aldaar. Na een uur arriveerden we op een klein station waar we eerst netjes ons treinkaartje opwaardeerden tot het benodigde bedrag, om op legale wijze het station te kunnen verlaten. Met de taxi reden we naar de fabriek. We probeerden te betalen voor de taxi, maar dat werd meteen afgewimpeld. Hoe hard mag je aandringen bij een Japanees? Beledigen wilde we haar in ieder geval niet.

Nadat we ons gemeld hadden bij de portier werden we ontvangen in een zaaltje waar al diverse helmen en headsets klaarlagen voor de rondleiding. Ze hadden duidelijk een grotere groep verwacht waarvoor wij ons uitgebreid verontschuldigen. Na de verplichte uitwisseling van de visitekaartjes en een kop koffie voor het stillen van onze knorrige magen, openden wij ons spervuur van vragen, er was immers nog een half uurtje over voordat de mensen op de werkvloer weer aan de slag zouden gaan. De technisch manager die ons samen met de voorman van de fabriek ontving, wiste het zweet van zijn voorhoofd. Vroegen we teveel?

Sekisui blijkt actief op 3 verschillende markten: de vrijstaande huizen, appartementgebouwen en flats. Van de totale woningmarkt hebben ze 5%. Voor de vrijstaande huizenmarkt bleken te een drietal systemen te hebben ontwikkeld, het b-systeem

(basis) waarmee ze werken sinds hun oprichting in 1960 en 70% van hun omzet maken, het β -systeem waar ze voor 20% mee bouwen en tenslotte het houten systeem uit 1995 voor de resterende 10%.

Voor we de fabriek ingingen liepen we eerst over het terrein waar onderdelen lagen opgeslagen. In de fabriek, waaraan te zien was dat hij niet meer zo nieuw was, is het vrij donker. Wat opviel is dat iedereen hard aan het werk is. Geen wachtende of lummelende mensen zoals je in Europese fabrieken nog wel eens wil zien. Was het omdat de baas in de buurt was? Zo leek het niet. In eerste instantie werd ons de productie van het stalen frame getoond. Dit wordt in de fabriek afgekort tot de juiste lengtes, voorzien van de juiste gaten en inkepingen en daarna gecoat. Vervolgens zagen we het maakproces van de wandpanelen en de dakpanelen. Verderop in dezelfde hal werden ook de houten frames gemaakt met slimme staalverbindingen zodat de kwaliteit van de constructie niet afhankelijk meer is van het vakmanschap van het personeel op de bouwplaats.

Na de fabriek liepen we op hoge hakken snelheid een paar honderd meter naar het bezoekerscentrum, oftewel the Dream factory. Hier kregen we het programma voorgeschoteld zoals potentiële klanten wordt aangeboden. Dat betekent eerst een film in een luxe theater met zoetsappige familietafereeltjes in een verrassend Europees aandoende wijk. Na afloop van de film worden na optrekken van het doek twee enorme deuren geopend. Hierachter verschijnt het zelfde beeld als het eindshot van de film. Je kunt de huizen uit de film gewoon bekijken! De eerste paar huizen worden gebruikt om onzekerheden weg te nemen die mensen mochten hebben. Er zijn opstellingen die aantonen dat er geen beter huis is dan een Sekisui huis als het gaat om het weerstaan van aardbevingen. Ook zijn er diverse opstellingen die aantonen dat de verbindingen veel steviger zijn dan die in een conventioneel huis en dat het systeem ook qua ventilatie, brand etc heel goed doordacht is. Nadat we na zachte dwang de Kobe-aardbeving hadden meegemaakt in een opengewerkt huis, was het tijd om compleet ingerichte woningen te gaan bekijken. Dan blijkt dat je de basisuitvoering wel kan herkennen in het straatbeeld, maar als de luxere afwerkingen worden gebruikt je echt een kenner moet zijn om te kunnen zien dat het hier om een pre-fab woning gaat. Ook in het interieur is aan sommige opties wel te zien dat het om een geïndustrialiseerde woning gaat, maar aan de meesten niet. Je loopt gewoon rond in een luxe woningtijdschrift.

Als we aan het eind van de middag naar de automaat lopen voor een drankje zien we een grote groep jongeren het terrein opkomen, allemaal strak in het (mantel) pak. Het blijkt een nieuwe lichting van verkoopmedewerkers te zijn die hier training krijgen. Het loopt al tegen half vijf als we na een groepsfoto weer de taxi nemen naar het station. Moe maar voldaan ploffen we neer in de trein, op naar het Kabuki theater...

Foto's Mieke Oostra

Foto's Joke Vos

Dag 13 - donderdag 20 april - bezoek aan Yokohama

Henk Spreeuwenberg

Yokohama International Port Terminal van Foreign Office Architects, een gebouw als een landschap op drift. De meeuwen alleen in de straattegels.

Red Brick Warehouse, omdat metselwerk niet aardbevingsbestendig is?

Sankeien Park, elke steen op zijn plek, elke tak gemodelleerd. Gerrit geeft de goede analyse. De entree alleen is zwak. Het geheel is toch een engelse tuin. Klopt, want niet ouder dan honderd jaar.

Shimoizumi Community Center van Yamamoto, vriendelijk open buurtcentrum, helaas technisch matig en gedetailleerd op een te nadrukkelijke manier.

Higashinagaya Community Center van Ito, heldere plattegrond. Vooral op de verdieping. Is bij nader inzien beter dan Yamamoto.

Kanagawa Prefectural Music Hall van Maekawa, heldere plattegrond, mooie hal. Volgens Gerrit sympathiek vijftiger jaren jeugdsentiment, en hij kan het weten.

Bij nader inzien, is de reis toch vooral een cultuurshock. Dat gelijke mensen zulke verschillende samenlevingen kunnen maken. Japan een land vol contradicties.

*'Ze hebben alles van ons gekopieerd, behalve mes en vork'
(Henk Spreeuwenberg)*

Foto's Henk Spreeuwenberg

59

Dag 13 - donderdag 20 april - Yasukkuni

Marijke Bouman

Van de vijfendertig deelnemers aan de Japanreis waren er minstens vier, voor wie het woord 'Jappenkamp' niet onbekend was en het begrip 'Japan' zelfs min of meer beladen. Ikzelf heb in een Jappenkamp gezeten van m'n vijfde tot achtste jaar in het Tjideng kamp in voormalig Batavia. Geen aanwijsbare trauma's aan overgehouden, behalve de weigering om in een Japanse auto te rijden en het feit, dat de Japanse vlag en de neklap, die de soldaten droegen onder hun petjes, me een wee gevoel in de maag geven. Bij het bezoek aan het Gifu Kitagata wooncomplex dwaalde ik wat af naar de crèche en daar –tot m'n stomme verbazing –zag ik, dat de schattige Japanse kindertjes allemaal een petje droegen met een enorme neklap... Kortom, toen Marina me voorstelde om mee te gaan naar Japan moest ik even nadenken, maar ik was nieuwsgierig naar de combinatie van esthetiek, wreedheid en superioriteitsgevoel. Was wél vastbesloten om tegen elke Japanner, die rottig zou doen heel hard 'Keirei' te roepen; op dat bevel moesten we in het kamp op het soms urenlange appèl diep buigen voor de keizer. 'Keirei' roepen was niet nodig, integendeel, het was grappig om te zien, hoe vaak de Japanners nu voor ons, toeristen, bogen en hoe vriendelijk ze waren.

Er was nog iets anders waar ik zeer benieuwd naar was: Yasukuni, het oorlogsmonument ter nagedachtenis van alle gevallen uit de Tweede Wereldoorlog. Een paar keer per jaar komt het in het nieuws, omdat Japanse regeringsvertegenwoordigers het monument bezoeken, waar ook de as van veroordeelde oorlogsmisdadigers wordt bewaard, hetgeen felle protesten oproept van China en Korea. In mijn verbeelding was het een groot, monumentaal, patriottisch gebouw. De laatste dag, vrijdag, was het zover, op naar Yasukuni. Wat bleek? Het was een eenvoudige shintotempel, waar monniken wat paadjes schoonveegden, waar oude mannetjes – vroegere generaals?- gebeden prevelden, waar jongeren hun oude opa herdachten of misschien baden voor de terugkeer van het Japanse imperialisme, waar nog een soort kersenbloesemfestivalletje plaatsvond met zang en zwaarddansende krijgers, waaronder ook vrouwen (?), prachtig gekostumeerd. Het maakte een rustige en vredige indruk en daardoor mijn verwarring groter.

Op de terugvlucht, zaterdag, een berichtje in The Asahi Shimbun over een bezoek van honderd 'lawmakers' aan Yasukuni en twee weken later meldde de NRC, dat Japanse bedrijven de regeringsbezoeken aan Yasukuni afkeuren uit angst voor schade aan hun handelsbelangen.

Historie laat je nooit los.

Een greep uit een paar 'normale' hoogtepunten: de prachtige poorten van de torii-route naar de Inari/Fushimi tempel in Kyoto; de Gallery of Horyuji Treasures (Yoshio Tamiguchi) in het Uenopark en de Setagaya Seyo Inomata Residence. Japan op z'n best, indrukwekkend ennatuurlijk het moment, waarop een kluwen architecten uit een bus rolt en zich als nijvere bijen op, over, in, achter en onder een gebouw stort en alles betast, beklopt, opmeet en streelt, zich niets aantrekend van gids, god noch gebod. Altijd leuk. Arigato!

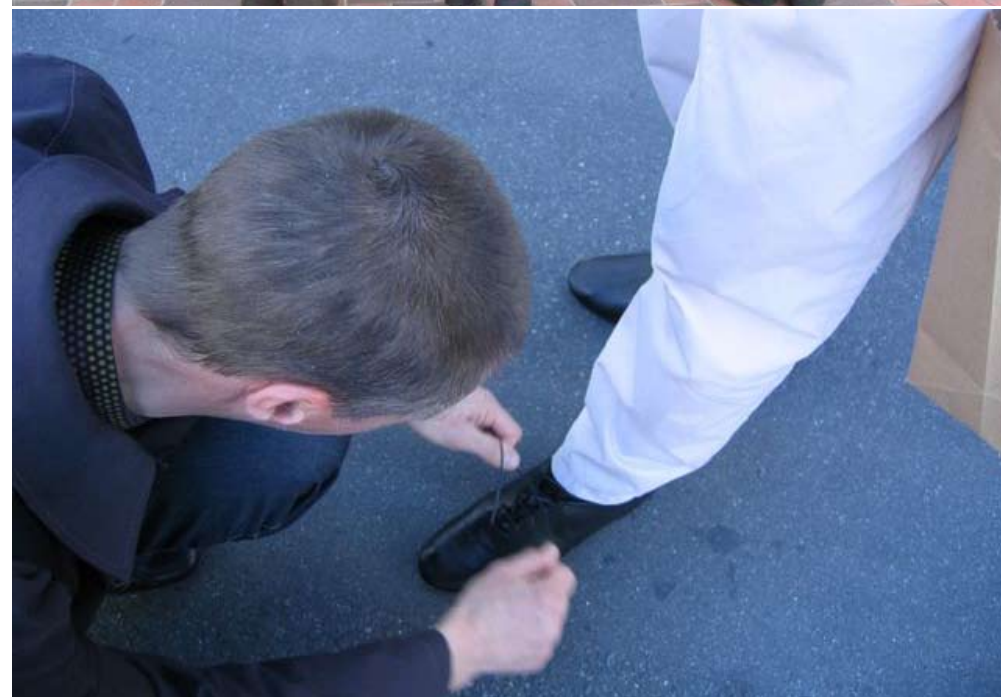
Foto's en illustraties Marijke Bouman

Wellust

Jurriaan van Stigt

We zitten er nog verslagen en uitgeput bij van de laatste verschijning als het volgende hoogtepunt alweer wordt aankondigd. Verward stappen we uit, waar is ze, we horen nauwelijks dat we haar maar 20 minuten mogen bewonderen. Ze staat gewillig om de hoek te wachten op onze komst. Veel mensen passeren haar zonder op of om te kijken, maar als ze de aanstormende groep zien naderen vragen ze zich verbijsterd af wat er aan de hand is. Zien ze iets over het hoofd? We struikelen bijna over elkaar heen. Oerkreten klinken. Wat glimt ze mooi, wat een details, wat een serene rust en daadkracht straalt ze uit. Sommigen kunnen niet meer wachten en moeten haar nu echt van dichtbij bekijken. Er wordt wat gemord, want zo krijgen we haar natuurlijk niet mooi in beeld. Kunnen ze dan niet gewoon even wachten? Natuurlijk is niet iedereen overrompeld door haar schoonheid en de details, er valt nog het room van Neffkens (let op de schuifdeuren), is deze gelegenheid met eenvoudige (immers tot 2007 als ze er weer uit moeten) maar doeltreffende manieren ingericht. Nodige te zeggen. Dat we zoiets in Nederland zelden zien, daar zijn we het snel over eens. De brutalen onder ons zijn voorbij de magische Japanse lijn en moeten toch echt even voelen en naar binnen gluren. Voor haar diepere laag en gelaagdheid is weinig tijd, de camera's zoefen en klikken, goed kijken en sorteren kan altijd nog, we maken allemaal onze eigen plaatjes. De unieke manier van kijken, vanuit de eigen hoek, want laat het duidelijk zijn, we maken allemaal onze eigen unieke beelden van haar. We zijn namelijk allemaal echte individualisten met die exclusieve eigenheid die zo kenmerkend is in ons vak. De brutaalsten onder ons, opdringerig als altijd zijn nu ook echt bij haar binnen gedrongen, voor net dat exclusieve plaatje. Anderen klimmen toch maar op een muurtje van de buurvrouw. De bodyguards die haar beschermen treden op en maken duidelijk dat ze toch echt recht heeft op een beetje privacy. Besmukt en een beetje verongelijkt keren we weer terug naar de bus voor het volgende hoogtepunt. Natuurlijk op één na die nu nog net even dat plaatje kan maken dat echt niemand van haar heeft. Thuis zullen we met haar pronken, wij hebben haar gezien, gevoeld en natuurlijk op ons eigen manier veroverd..... Wij de Archi-razzi die zonder enige gêne weer op jacht gaan naar een volgende verovering wellustig als wij zijn...

Foto's volgende bladzijde:
AetA onderzoekt vergeefs naar metselverband,
foto Joke Vos
Jur strikt de schoenen van de voorzitter,
foto Marianne Loof

'AA, Architerctura et Amnesia' (Cees Brandjes)

Japan, eten (en koffie)

Marianne Loof

Naast het uitzien naar de bijzondere Japanse architectuur was het vooruitzicht van de Japanse keuken een extra trekker van deze excursie. Onze Nederlandse ervaringen met sushi's, teriyaki, miso, gefrituurde vis, sashimi etc. zorgden voor een verlangen naar de authentieke Japanse gerechten.

De reis begon wat dat betreft perfect. Al in de bus vanaf Kansai airport kregen we te maken met een typisch Japanse schotel: de lunchbox, een doos met 9 vakjes met hierin overheerlijke hapjes, met de bekende stokjes genuttigd. Een gevoel van opwindend overheerst, we zijn in het land van melk en honing, ofwel, sushi en

In Kyoto laveren we nog heen en weer tussen een westers ontbijt en volledig Japanse lunches en diners. Het is een trip naar luilekkerland. In de avond worden alle kleine restaurantjes van Gion collectief afgestroopt en worden verhalen uitgewisseld, waarbij het water uit de mond loopt. Hoogtepunt hierin is voor mij de maaltijd met mr. Kawai, in een traditioneel Japans restaurant in Kyoto, met zijn typische tatamikamers met uitzicht op de Japanse binnentuin.

Na een week begint echter het gebrek aan koffie nijpend te

worden, en leidt het constante Japanse eten tot een overdosis miso en soja....overall ruiken we soja. Na twee Japanse ontbijten (met misosoep, gekookte groenten en onder andere gebakken makreel) in de Ryokan wordt het te veel, wat resulteert in een zoektocht naar koffie en andere nog enigszins bekende voorkomende smaken. Ik droom van bruin brood met kaas.

Het in Japan verkochte snoep ziet er weliswaar zeer aantrekkelijk en herkenbaar uit, maar betreft meestal echter een laffe zachte geleichtig hapje. In de bus worden toch dozen snoep geopend en gegeten.

Eenmaal in Tokyo wordt het eten iets internationaler. Al direct de eerste dag wordt in Ueno park aangevallen op de eerste westerse hapjes die we tegenkomen. Diverse groepsleden worden betrap op het nuttigen van taart en spaghetti bolognese.

In Tokyo worden ook de lunchboxjes iets gewoner, onder de sushi's tref je soms wat spaghetti aan, koffie is makkelijker verkrijgbaar, er zijn zelfs Starbucks in Tokyo, hoewel hier het topperecht de Macha Latte is, een combinatie van cappuccino en de traditionele Macha thee die bij de theeceremonies wordt gedronken.

Frapperend is dat bij het ontbreken van alle ons bekende smaken, koffie, brood en zoetheid een vreemde en primair verlangen hiernaar boven komt die ik me vooraf niet had kunnen indenken. De delicatessenwinkel in Kyoto waar een baguette met ham en kaas te koop was kan ik me dan ook nog heel goed herinneren! Maar wat overheerst is de herinnering aan een excursie met een top kwaliteit eten. De zorgvuldigheid, esthetische schoonheid en kwaliteit en variatie van het eten is van ongekend hoog niveau en overtreft ook de hier bekende Japanse gerechten en restaurants!

Foto's Marianne Loof

Indrukken van een AetA-meeloopster

Bronia Davidson-Rosenblatt

Elke algemene indruk van een volk of volksaard –ongehinderd door kennis of informatie- heeft het gevaar een reeks van ongenueanceerde generalisaties en vooroordelen te zijn. Toch waag ik me eraan enkele van die generalisaties aan mijn reisgenoten prijs te geven. Subjectief, zeker, maar soms ook gestaafd door voor ieder zichtbare bewijzen.

De beschrijving van en oordeel over gebouwen laat ik graag over aan de vaklui van het genootschap. Als leek was het leuk om de tegenstrijdige meningen te horen, te zien hoe er aan muren gevoeld werd en hoofdschuddend gekeken naar wat er in Japan allemaal kan en mag en bij ons in Holland niet.

66 Mensen, mijn studie- en werkgebied, heb ik gezien, veel mensen. Ik heb ze gezien en er weinig van begrepen. Reizend in een groep maakt contact maken met de autochtone bevolking toch al lastig, maar contact maken met Japanners is nog wat moeilijker. Ik liep voortdurend rond met het gevoel 'het is niet wat het lijkt', met de vraag 'wat is toch de keerzijde van die mooi opgepoetste, beleefde, aangenaam ogende medaille?' Ik keek met ongetrainde ogen, mijn indrukken zijn plat, eendimensionaal, indrukken van een verbaasde buitenstaander die zich niet verdiept had in 'de Japanner', die niet meer dan t.v. en krantenkennis had van het volk, de opvoeding van de kinderen, de invloed van de godsdienst en de geschiedenis. Dat de Japanse kinderen, na een paar jaar verwenning, streng opgevoed worden, wist ik; dat zo een opvoeding leidt tot (over)aanpassing, begrijp ik. En dan komen de vragen: hoe krijgen ze het voor elkaar om de 'normale' driften waarmee een mens geboren wordt zo in te tomen? Die driften en oerbehoeften moeten er toch ergens uitkomen?

Gaat ze allemaal via het kanaal van de schaamte en noodzaak van behoud van eer, met de ultieme consequentie van suicide als die eer geschaad wordt?

Iets van de gevolgen van eerverlies zagen wij in de blauwe tentjes die zo hier en daar door de struiken van een park schemerden, de woonplaatsen van de mannen die hun baan verloren hadden, verstoten waren of zich teruggetrokken hadden en hun kostje bij elkaar schraapten met statiegeld van flessen en dit soort klussen. Nee, zei de gids, het mag niet, maar wordt min of meer gedoogd. Half verborgen, het decor mag niet verstoord worden, geen junk op straat, nauwelijks bedelaars en geen zichtbare politie. Brandschone straten die

constant, tot diep in de avond, geveegd worden door mannen en vrouwen in perfect zittende uniformen. Geen fancy karretjes zoals wij die kennen, die er maar matig in slagen de boel een beetje schoon te houden.

Getrimde mensen, net zo mooi als de kunstig getrimde bomen. Getrimd door de schaamtegestuurde opvoeding, meer gericht op aanpassing aan de groep dan op ontplooiing van het individu, meer nadruk op discipline dan op eigenheid en authenticiteit.

Men houdt zich, schijnbaar moeiteloos, aan de regels. Toppunt van organisatie: een architectonisch zeer verantwoord glazen huisje voor de rokers van de omliggende kantoren op een van de boulevards in Tokyo.

Er lopen ook prachtig uitgedoste hippe jongens en meisjes –versierde spijkerbroeken, laarzen, hanenkammen, leren riemen, kanten jurkjes- maar ook daarin lijkt een zekere perfectie te heersen. Zolang ze op school zitten is het kostuum met overhemd en das voor de jongens en een soort matrozenjurken voor de meisjes voorgeschreven. Ook kleutertjes dragen snoezige matrozenpakjes met hoedje, een ander verhaal dan mijn vierjarige kleindochter die midden in de winter besluit om een klein rokje met topje aan te trekken en niets wil horen van het argument dat dat te koud is.

Deze legers van schoolkinderen worden later legers van mannen in donker pak met overhemd en das en vrouwen in mantelpakjes of anderszins correct gekleed, die zich in horden naar het werk spoeden, gehaast, maar beheerst, voor de trein netjes in de rij en elkaar zo min mogelijk aanrakend. Ze dragen bij tot de uiterlijke uniformiteit, nog versterkt door de eenkleurigheid van hun huid.

We hebben niet achter de schermen kunnen kijken van die ondoordringelijk vriendelijke gezichten, achter het spreekwoordelijk oosters mysterieuze. Voor wie deze taal kent, lijken de handen meer uit te drukken dan de gezichten. Gevoelens worden naar buiten toe vertaald in rituelen. Alles heeft een rituele betekenis: hoe je een kop thee aanreikt, hoe de bloemen geschikt worden, hoe de kiezels in de droge Zentuinien aangeharkt worden, de stand van de handen van Boeddha, het omslaan van de kimono, de betekenis van het eten, de diepte van de buiging ter begroeting, afscheid en dank, enzovoorts.

Het doet aangenaam en zeer esthetisch aan, maar vanuit westers referentiekader op het dwangmatige af; schoon op het smetvreesachtige af. Een gigantische vismarkt, waar het nauwelijks naar vis ruikt, hoe kan het?

Plaatjes, een wereld van mooie plaatjes, om de titel van een oud boek van Simone de Beauvoir aan te halen.

Eindindruk: verbazing, verbijstering en een sterk toegewomen nieuwsgierigheid om achter de mooie, door zacht licht gefilterde, papieren wanden te kijken en te begrijpen hoe de gevoelshuishouding plaats vindt, hoe de relaties werkelijk zijn en hoe ver mensen en bomen getrimd kunnen worden om toch nog te kunnen ademen.

Huisvesting daklozen in Ueno Park, foto's Hans van Heeswijk

Wij: Anything we can do they can do better, of zij: Anything you can do we can do better

Hans Davidson

Toegegeven, ik ging er niet onbevooroordeeld naar toe. Zou ik van mijn vooroordeel, dat Japanners onverbeterlijke na-apers zijn, af kunnen komen? Nee, dat is niet gelukt.

Het heeft niets met een eventueel sluimerende rancune te maken, want daar heb ik geen last van, al was het wel leuk dat zij nu eens voor mij bogen (kiréé!). En dan te bedenken dat er in ons gezelschap van vijfendertig, nog twee leden waren met de zelfde associaties als het om Japan gaat. Wat bevestigde dat vooroordeel dan? Natuurlijk de modellen van de auto's, maar dat weet iedereen al. Even keek ik verrast en geamuseerd op van de handige kleine doosjes op vier wielen die we in Europa nog niet kennen, maar toen we langs een showroom van Renault kwamen, waar trots een 4tje uit de jaren 60 getoond werd, was ook daar het nieuwe weer af. Zelfs een hotdogketen met de naam Royal Hosti's is gehuisvest in een huisje met net zo'n voorgeschreven dak als MacDonald's. En dan al die zwarte pakken.

Maar we kwamen voor de architectuur. Vooral voor die van de grote meesters. En die vonden we. Ook op dit terrein heb ik mij altijd afgevraagd waarom er niet meer van de rijke Japanse bouwtraditie is terug te vinden in het moderne bouwen. Hier heb ik mijn mening wel enigszins moeten bijstellen. Met name bij de groten herken je die finesse, die detaillering en terughoudendheid in materiaalkeuze en het gevoel voor verhoudingen, zoals die tot uiting komt in de onovertreffbare klassieke woninginterieurs.

In de gebouwen met de minst functionele programma's, follies zou ik ze haast willen noemen, komt dat het best tot uiting. De Garden of fine Arts en het Sayamaike historical Museum van Ando en het Sea viewing Pavillion van Taniguchi zijn er mooie voorbeelden van. Dat geldt ook voor een aantal winkels zoals Dior van Sejima, en Tod's van Ito aan de Omotesando in Tokyo. Maar merkwaardig genoeg deed de opaalachtige afscherming van bouwsteigers nog het meest aan de volmaakte papieren schuifwanden denken (meesters van de tijdelijkheid). Helaas is het schitterende Inomata huis in Tokyo uit 1967, van Yoshida, zo werd mij door een hoogleraar ter plaatse verzekerd, het laatste voorbeeld van een modern woonhuis dat voortborduurde op de Japanse bouwtraditie.

Echt oorspronkelijke vernieuwing mag dan sporadisch voorkomen, qua bouwkundige perfectie en raffinement is Japan veel verder dan wij. Kosten noch moeite wordt gespaard, letterlijk.

De grondprijzen zijn zo enorm hoog dat de bouwkosten minder zwaar tellen. Helemaal de pan uit rijzen de projecten Namba Parks in Osaka van Jon Jerde, je weet wel van het koopgootje, en Roppongi Hills in Tokyo van PKF, beide uit 2003. Dit zijn volkomen westerse koop- en eetdoolhoven van een niets ontziende schaal, zich niets aantrekkend van enig stedelijk weefsel. Is er desondanks in de steden nog sprake van beleid en planning, daar buiten gaat het weer helemaal mis. Hier wordt de typisch Amerikaanse verloedering gekopieerd; eindeloze parkeerakkers rond onooglijke bedrijfsbebouwing in laagbouw.

De verzorging van het publieke domein in de steden staat echter op een hoog peil. Naast een perfect openbaar vervoer met stations waar zelfs een buitenlander de weg kan vinden, rijden er ontelbare taxi's rond en kan je altijd als dat nodig is, op correcte wijze je plas kwijt. Straten zijn brandschoon en zelfs de brandkranen zijn verchroomd.

Als je ergens bewondering voor moet opbrengen is het wel de moed en vastberadenheid waarmee de verwoestingen als gevolg van branden, natuur- en oorlogsgeweld, hersteld worden. Misschien past dat wel in de traditie van afbraak en opbouw in een cyclus van ca. twintig jaar. In Kobe had men twee maanden na de rampzalige aardbeving van 1995 de wederopbouwplannen klaar en vijf jaar later was de schade hersteld.

En ook moet toegegeven worden: wat beslist niet aan na-aperij lijdt, is het eten. Wat een verrukking en pracht, of het nu om de lunchbox gaat of om het diner, bijvoorbeeld zoals genoten tijdens deze onvergetelijke reis, op een soort salonboot in de haven van Tokyo, alwaar het groepsportret gemaakt is.

Tempel Nara,
mobile sushi bar Tokyo
foto's Hans van Heeswijk

*'Ouderwets hè, dat. Dat breken ze bij ons alweer af'
(Hans Davidson bij woningbouwproject Gifu Kitagata)*

Dag 14 - vrijdag 21 april - met AetA in Japan

Henk Döll

70 Ruim twee en een half jaar geleden maakte ik met vijf architecten een reis naar Japan. Na terugkomst vertelde ik op de eerstvolgende bestuursvergadering enthousiast over onze ervaringen. Hans van Heeswijk reageerde meteen dat dit een goede bestemming was voor een excursie in het kader van het Lustrum. Het thema 'gedeelde passie' leende zich er uitstekend voor. Waarop Cees Brandjes vervolgde: 'Nou Henk, dan organiseer jij dat toch.' Met een voorbereidend team, bestaande uit Jurriaan van Stigt, René van Veen, Paul de Vroom en Niek van Vugt en later Guus Baneke en Jet Christiaanse, lukte het een programma in elkaar te draaien voor een groep van vijftig mensen. Johan Schepers en Anne-Lot Haag vertrokken enkele dagen eerder om kwartier te maken en de dagtochten in Nara en Kyoto voor te bereiden. Met de voorbereidingsgroep c.q. reisleiding hadden we vele besprekingen, steeds overvloedig voorzien van sushi, zodat wij in ieder geval in dat opzicht goed voorbereid op reis gingen. Wel kon ik me moeilijk voorstellen of dat met zo'n grote groep in een totaal andere cultuur goed zou gaan.

En inderdaad, een Nederlandse groep architecten en aanverwanten manifesteert zich totaal anders dan wat Japanners gewend zijn. Moriko, onze gids van de eerste week, was wel wat gewend, maar dit had ze nog niet meegemaakt. Om te beginnen had onze groep niet één vaste leider, maar elke dag weer iemand anders. En als de bus bij een van de gebouwen of tempels arriveerde, ging ieder zijn of haar eigen weg, zonder de gids direct te volgen. 'Ze gaan zomaar alle kanten op', zei ze tegen ons. En daarbij maakte ze een elegant gebaar met haar handen, fladderende vogeltjes uitbeeldend. Maar minstens zo bijzonder vond ze het dat iedereen op het afgesproken tijdstip ook weer terug was. En daarbij maakte ze wederom een fladderend gebaar, maar nu omgekeerd. Ze voegde eraan toe dat het voor ons als reisleiding wel erg moeilijk zou zijn. Ze was ook erg bezorgd dat we met

vijftig mensen niet allemaal binnen een minuut in de Shinkansen zouden kunnen stappen en in haar nachtmerries moeten een paar van ons op het perron zijn achtergebleven. Het instappen hebben we dan ook enkele malen met haar doorgenomen en denkbeeldig geoefend.

Een ander voorbeeld van groepsdynamiek die voor Japanners niet te vatten is, was de toegang tot de Mostempel. Deze tempel met het bijbehorende park, aan de uiterste westkant van Kyoto, is alleen toegankelijk met een uitnodiging. De poort gaat om tien voor één open en sluit onherroepelijk om één uur. Vantevoren waren we door Ken gewaarschuwd dat we echt op tijd moesten zijn. Het was vrijdag, de laatste dag in Kyoto en we hadden die dag fietsen gehuurd. Door de hele stad fietsten groepjes AetA-ers, maar het was niet zeker of ieder op tijd bij de tempel kon zijn. Sommigen hadden al aangegeven dat ze het waarschijnlijk niet zouden halen, omdat ze juist naar de tempels in het oostelijk deel wilden. Om kwart voor een waren er zestien AetA-ers, plus een verdwaalde Nederlandse toerist. Toen de poort openging toonde ik de uitnodigingsbrief en wilden we naar binnen, maar we werden tegengehouden. In zeer gebrekkig Engels wees de poortwachter ons erop dat in de brief sprake was van vijftig mensen en wij waren slechts met zeventien. Dat kon niet! Waar was de rest? 'Dat weet ik niet', zei ik, 'maar we zijn op de fiets, dus misschien kunnen de anderen het moeilijk vinden'. Ik begon nattigheid te voelen, maar was ervan overtuigd dat een stel Hollanders op de fiets toch wel indruk zou maken. Niets van dat al, de poortwachter bleef onverbiddelijk. Later realiseerde ik me dat we twee cruciale fouten maakten. Allereerst is het voor een orthodoxe Japanner ondenkbaar dat de groep niet compleet is en bovendien is het helemaal onvoorstelbaar dat de 'tourleader' niet weet waar de rest dan wel is. Hij bleef onvermurwbaar. Het enige wat wij konden doen was bellen met de local agency van het reisbureau in Tokyo. Gelukkig was onze contactpersoon aanwezig en we gaven het mobieltje aan de poortwachter. Wat ze gezegd heeft, zal ons altijd onbekend blijven, maar het gevolg was wel dat we er in konden. De poortwachter was op slag vriendelijker en melde ons nog dat hij nog tot kwart over één open zou blijven, in de volle overtuiging dat de rest dan inmiddels gearriveerd zou zijn.

Voor mij was de groepsdynamiek tijdens de reis weer typisch AetA: iedereen was betrokken, hielp mee waar nodig en als het erop aankwam. Als reisleiding hadden we het relatief eenvoudig en konden we zelf met volle teugen genieten van zoveel moois.

Oude meuk tijdens het afscheidsdiner op de boot, foto Marina Roosebeek
Natascha vraagt de weg, foto Cees Brandjes

'Ouwe lullen, kapitalistische slippendragers, dat waren het!'
(Gerrit Smienk over Japanners)

Impressie

Marlies Rohmer

ARCHITECTUUR - BETEKENIS

ARCHITECTUUR EN LANDSCHAP

STAD - DIMENSIE

72

73

Tokyo,
foto's Hans van Heeswijk

Van links naar rechts: Gert Jan Meijer, Anouk Vermeulen, Joost de Haan, Paulus van Vliet, Mieke Oostra, Henk Spreuwenberg, René van Veen, Marina Roosebeek, Marijke Bouman, Niek van Vugt, Jet Christiaanse, Johan Scheepers, Anne-Lot Haag, Germit, Smienk, Jurriaan van Stigt, Bronia Davidson-Rosenblatt, Joke Vos, Vera Yanovschinsky, Guus Baneke, Anja Stokkers, Cees Brandjes, Natascha Drabbe, Henk Dool, Francisca Benfhem, George Polman, Marianne Loof, Ineke Sinke, Marcia Mulder, Marlies Rohmer, Peter Vermeulen, Hans Davidson, Jan Bakers, Paul de Vroom, Ton van Namen, Hans van Heeswijk. Foto Cees Brandjes.

Nawoord

Hans van Heeswijk

Japan is een fantastisch land. Ik zou er zo wel een jaartje willen wonen. Als je vanuit Nederland over Japan leest of hoort, en er nog niet geweest bent, dan lijkt het land heel erg ver weg, de reis erg duur, de cultuur er een van kopiëren en de steden ontoegankelijk voor buitenlandse bezoekers. Niets is minder waar. Japan is dichtbij, net zo duur of goedkoop als west Europa, toonaangevend in vormgeving, en zeer toegankelijk om op bezoek te gaan.

Maar er is nog veel meer te zien en te beleven. De steden zijn fascinerend in schaal, in logistiek, in ordening, in de hoeveelheid interessante objecten, bouwwerken en reisdoelen. De visuele impact is enorm. De hoeveelheid visuele informatie die je toegeworpen wordt is verpletterend. Zowel overal buiten op straat, op gebouwen, alsook in gebouwen, in taxi's, in restaurants, in winkels, hotels, televisie, tijdschriften, overal. Maar wel altijd strak geordend, en alles schoon en heel. Wat vooral zo fantastisch is, is het gehalte architectuur per vierkante meter. Die is nergens in de wereld zo hoog. Kortom, het is een land waar je zó wel een jaartje zou kunnen wonen zonder je een dag te hoeven vervelen. Ikzelf was er om de bovenstaande redenen nog nooit ge-

weest, maar ik ben blij dat het nu eindelijk een keer gebeurd is. En het is zeker niet de laatste keer, ik hoop er binnen niet al te lange tijd zeker weer te komen. En wat vroeger niet kon, je kunt er tegenwoordig ook alleen naar toe en dat is minstens zo interessant. De laatste jaren zijn de belangrijkste wegaanduidingen ook in het Engels aangegeven. Ook de meeste taxichauffeurs en personen in publieke functies spreken redelijk Engels. Dat is belangrijk want de Japanse steden zijn bij uitstek uitnodigend op er in je eentje dagenlang doorheen te dwalen.

Maar ook met deze grote AetA-groep was de reis fascinerend, zoals alle reizen van AetA trouwens. Je komt op plekken waar je anders nooit geweest zou zijn, en je doet dat met een groep erg aardige vakgenoten waardoor je met elkaar ook kunt spreken over alles wat je ziet en bezig houdt. Bovendien wordt de reis georganiseerd door collega's die net zulke betrokken liefhebbers zijn als jijzelf.

Het is ook elke keer weer curieus om een grote groep, meestal al wat oudere, keurige mensen bij elke stop van de touringcar als mieren de bus uit te zien rennen om vervolgens in enkele seconden in alle hoeken van het gebouw te verdwijnen dat bezocht wordt. Dan, een luttel kwartiertje later, verschijnen ze ineens weer, stappen snel, ordelijk, tevreden babbelend in de bus om weer een flinke, soms urenlange rit te maken naar het volgende bouwwerk. Onze Japanse gidsen begrepen daar helemaal niets van.

Tsja, en dan de sushi. Nou was ik er vooraf al geen groot liefhebber van, maar inmiddels heb ik er voor jaren genoeg van gegeten. Ik hou het er nog steeds op dat in de Japanse keuken de esthetiek en de symboliek veel belangrijkere aspecten zijn dan de smaak.

Er zijn sushi in drie soorten. De eerste soort ziet er mooi uit maar smaakt naar niets. Het is meer een versierde klont paprijst. De tweede soort is een ondefinieerbaar hapje of schijfje dat oneindig lang in een heel scherpe sojamarinade heeft gelegen. De derde soort is een mooi vormpje dat bij een hap heel sponsachtig blijkt te zijn en waar een waterig vocht uit komt. Mooi om te zien allemaal, dat wel. De balans tussen de verschillende smaken heb ik nog niet kunnen vinden. Wat een verademing ook, toen we na ruim een week drie maal per dag Japanse maaltijden eindelijk in ons hotel in Tokyo weer een continental breakfast konden krijgen. Wow, een croissantje, sinasappelsap, en een capuccino, wat kan dat lekker zijn. Met enige vrees zie ik uit naar de reünie van de reis. We zouden toch niet weer sushi ...?

Modezaak La Foret, Klein Dytham
foto Hans van Heeswijk

Colofon

Redactie Gerrit Smienk
Marina Roosebeek
Beeldredactie Hans van Heeswijk
Layout ArchiSurf
Druk Rijnja

Omslagfoto
De uitzwaai bij de Ryokan, foto Paulus van Vliet

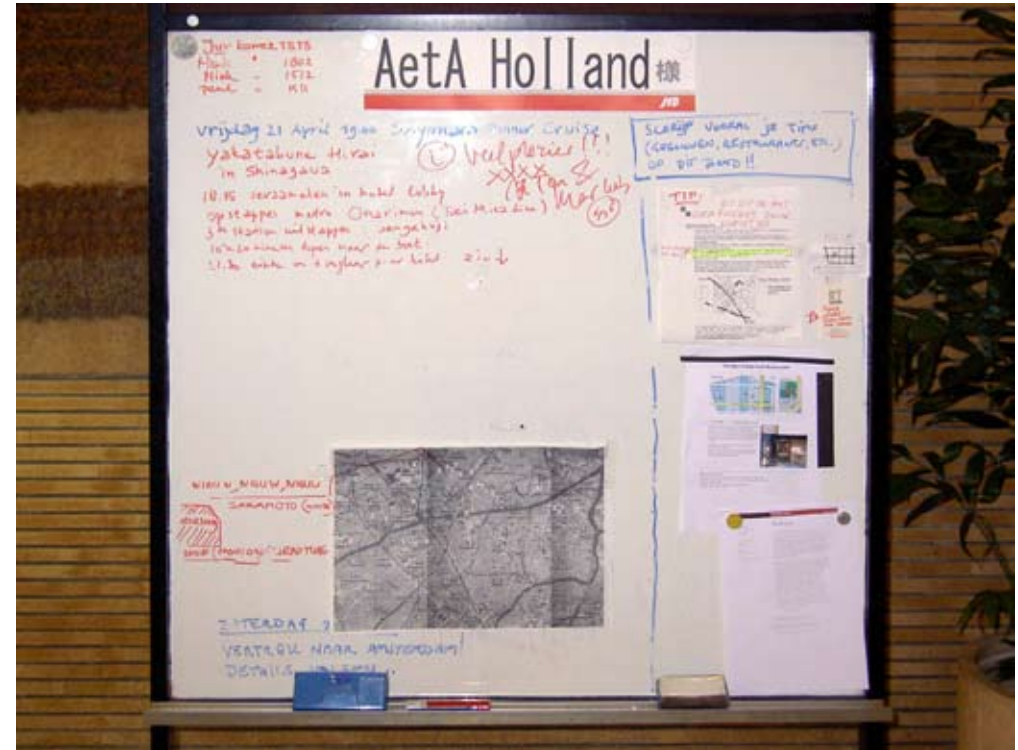
Tekst spandoek:
'Mata aeru hi wo kokoro yori o machi shite orimasu',
ofwel,
'Wij kunnen bijna niet wachten op de dag dat wij elkaar weer
zullen ontmoeten'.

Foto's binnenflap voorzijde Marianne Loof en achterzijde
Jurriaan van Stigt

Portretfoto's Francisca Benthem
Cees Brandjes
Natascha Drabbe
Hans van Heeswijk
Jurriaan van Stigt

78 Deze uitgave kwam tot stand als verslag van de AetA-reis
naar Japan van 8 tot 22 april 2006, georganiseerd door het
Genootschap Architectura et Amicitia, en is uitgereikt op de
reünie op vrijdag 30 juni 2006.

Eerste oplage 38 stuks.

AetA mededelingenbord, Shiba Park Hotel, Tokyo
Foto Jan Bakers

おふくろ料理
粹心亭

おふくろ料理
粹心亭

また会える日を